

Şehzade Evliliklerinde Değişim

Changes in the Marriage of Ottoman Princes

*Cevdet Kırpık**

Özet:

Osmanlı tarihi boyunca şehzadelerin evlenme ve boşanmalarında farklı usuller takip edildi. Kuruluş döneminde farklı, yıkılışa doğru daha farklı bir politika izlendi. Şehzadeler, ilk dönemlerde ileri gelen yerli aile kızları ve yabancı hanedanların kızlarıyla evlenirken, XVI. yüzyıldan itibaren cariye kökenlilerle evlenmeye başladılar. Kafes sisteminde şehzadelerin evlenme ve çocuk sahibi olmaları yasaklandığından bir şehzade ancak tahta çıktıktan sonra evlenebilmekteydi.

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Kafes sistemindeki gevşemeyle birlikte şehzadelerin evlenmelerinde de değişim yaşandı. Şehzadeler artık tahta çıkmadan evlenmeye, çoluk çocuk sahibi olmaya başladılar. Evlilikler hâlâ cariye kökenli kızlarla yapılmaktaydı.

1909'da ülkede köleliğin tamamen yasaklanması, evlilik yapılacak adayların kimliğinin sorgulanmasına yol açtı. Yasak, bir taraftan şehzadelerin tercihlerini etkilerken diğer yandan da çok eşlilik yapılması konusunun tartışılmasına neden oldu. Bütün bunlara ilave olarak Osmanlı tarihinde ilk kez şehzade evliliklerinin yapılma usulü yazılı hale getirildi. Şehzadelerin boşanma usulleri ancak Devlet'in yıkılışına ramak kala düzenlendi.

Çalışmada şehzade evliliklerinin geçirdiği değişim ile boşanmalar ele alınmakta, özellikle son dönemdeki örnekler üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Şehzadeler, Evlilik, Boşanma.

Abstract:

The marriage of the Ottoman princes was an important issue and involved certain procedures. The policies concerning their marriage in the early Ottoman period were quite different from the late Ottoman period. While princes married the daughters of the local elite and foreign

* Yrd. Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Melikgazi/Kayseri, E-mail: cevdetk@erciyes.edu.tr.

dynasties at the beginning of their establishment, from the 16th century onwards they married those having an odalisque background.

Starting from mid-19th century, a change started to take place in the marriages of princes. With the loosening of the Cage System, princes began to marry and have children before stepping up to the throne. At this point, they were still marrying women of odalisque origin. The ban of slave trade in 1909, however, brought on a great change and resulted in strict identity checks for candidates, affected princes' choices, and caused polygamy to be debated. Furthermore, for the first time in Ottoman history, the marriage procedures of princes were approved as law. Laws relating to their divorce, however, were not observed until close to the fall of the Empire.

This study examines the transformation of the princes' marriage and divorce procedures, by particularly focusing on examples belonging to the late Ottomans.

Key Words: Ottoman Princes, Marriage, Divorce

Giriş:

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında şehzadeler ileri gelen Türk aileleri, komşu Türk Beylerinin kızları ya da Bizans'ın önde gelen ailelerinin kızlarıyla evlenmekteydiler. Padişah olduktan sonra da benzer şekilde civarda bulunan Hristiyan yahut Müslüman-Türk hanedan kızlarıyla evlendiler.

Hristiyan bir kızla ilk evliliği yapan şehzade, Orhan Bey oldu. Yarhisar'ı ele geçiren Osman Bey, oğluna burayı yöneten Tekfur'un kızı Nilüfer Hatun'u aldı. Süleyman Şah ile I. Murad bu hatundan doğdu.¹ Daha sonraki yıllarda Anadolu'daki Müslüman beyliklerin kızlarıyla evlilik yapan şehzadeler oldu. I. Murat'ın oğlu Yıldırım Bayezid Germiyanoglu'nun kızı Devletşah ile ve II. Murad'ın oğlu Mehmed de Dulkadiroğlu Süleyman Bey'in kızı Sitti Hatun ile evlendiler.² Evliliklerin bir tanesi kız tarafının teklifiyle diğer ikisi ise erkek

¹ Yarhisar Tekfuru'nun kızı Nilüfer Hatun, Bilecik Tekfuru'nun oğluna nişanlıydı. Düğün esnasında baskın yapan Osman Gazi, gelini esir ederek oğlu Orhan'la evlendirdi. Aşıkpaşaoğlu bu gelinin adının Ülüfer olduğunu belirtir. Âşıkpaşaoğlu, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, Hazırlayan: H. Nihal Atsız, Ankara, 1985, s.26-27; Mehmed Neşri gelinin adını Lülüfer olduğunu "Rivayet iderler ki ol gelin ki Yarhisar tekfurunun kızıydı, adı Lülüfer hatundu." şeklinde kaydeder. Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cibân-nümâ Neşri Tarihi*, cilt: I, Yayınlayanlar: Faik Reşit Unat-Mehmed A. Köymen, Ankara, 1995, s.103-104. Uluçay kızın asıl adının Holifira olduğunu belirtir. M. Çağatay Uluçay, *Padişahlarn Kadınları ve Kızları*, Ankara, 2001, s.3-4.

² Artık iyice yaşlanan Germiyanoglu Yakup Bey, kızını Yıldırım Bayezid'le evlendirmek istedi. Bunun için İshak Fakih elçi olarak görevlendirildi. Elçi, ağır hediyelerle Murad Bey'e gidip teklifi iletti. Üstelik Kütahya, Simav, Eğrigöz ve Tavşanlı'nın çeyiz olarak verileceğini belirtti. Murad Bey'in kabul etmesiyle evlilik kararlaştırıldı. II. Murad ise

tarafının isteği ile gerçekleşmişti. Hangi tarafın talebiyle olursa olsun evliliklerin taraflar arasında dostluk ve barışın nişanesi olduğu yahut buna katkı yapacağı umulmaktaydı. Bu maksatlarla hanedanın erkek üyeleri, şehzade iken yahut padişah olduktan sonra civardaki yöneticilerin kızlarıyla evlendiler. Orhan Bey, Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmed, II. Murad, Fatih ve II. Bayezid padişah olduktan sonra Bizans ve Sırp hanedanına mensup prensesleri yahut Anadolu Türk Beylerinin kızlarını tercih ettiler.³

Padişah ve şehzadelerin Türk kızlarıyla evlenme usulü, II. Bayezid devrinin ortalarından itibaren ortadan kalkmaya başladı, artık cariyelerle evlilik dönemi geldi.⁴ Bu dönemden saltanatın kaldırılmasına kadarki dönemde çok az istisna ile (Kanunî, Genç Osman, Sultan İbrahim, Abdülmecid) bütün padişahlar cariyelerle evlendiler.⁵ Cariyelerle evlenme usulünün yerleşmesinde Fatih zamanından itibaren Devşirme kökenlilere sarayda ve devlet yönetiminde ağırlık verilmeye başlanmasının etkisi vardı. Saraydaki cariyeler ya esir kızların güzelleri arasından seçilir ya da satın alınırdı. Güzellikleriyle meşhur olan Çerkez, Gürcü ve Rus cariyeler satın alınmak suretiyle temin edilirdi. Cariyelerle evlenme

oğluna, Dulkadiroğlu Süleyman Bey'in kızını almak istemişti. Bunun için Amasya'dan Hızır Ağa'nın karısı gönderildi. Hatun, Süleyman Bey'in beş kızı arasından Sitti Hatun'u beğendi. Gerekli işlemler yapılarak gelin alındı ve Edirne'ye getirildi. Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cibân-nüümâ*, s.203-204; 675-676; Aşıkpaşaoğlu, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, s.60-61, 133-134. Ayrıca şehzade evlilikleri için bkz. Haldun Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Şehzadelik Kurumu*, Ankara, 2004, s.86-87.

³ Örneğin Orhan Bey Bizans hanedan kızlarıyla, I. Murat Bulgar hanedanının kızıyla, Yıldırım Bayezid Sırp hanedanı ve Aydınolu'nun kızıyla, Çelebi Mehmed Dulkadiroğlu'nun kızıyla, II. Murat Çandarolu ve Sırp hanedan kızlarıyla, Fatih Mora despotunun kızıyla, II. Bayezid Dulkadiroğulları ve Karamanoğlu hanedan kızlarıyla evlendiler. Hanedan kızlarının dışında üst düzey aile kızlarıyla yahut cariyeye kökenlilerle evlilikler de vardı. Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s.3-24.

⁴ Uzunçarşılı, uygulamanın Kanunî'den itibaren başladığını belirtmektedir. Cariyelerle evliliğin gerekçesini de Osmanlı Devleti'nin civarında kızlarıyla evlenilecek Anadolu hükümdar aileleri ve despotluk kalmamasına bağlamaktadır. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, Ankara, 1988, s.146.

⁵ Söz konusu padişahlara ilave olarak Sultan Vahdeddin'in son evliliğini yaptığı Nevzad Hanım da cariyeye kökenli sayılamaz. Vahdeddin'in sarayında görev yapan Leyla (Açba) Hanım'ın belirttiğine göre Nevzad Hanım, Arnavud kökenli Şaban Bey'in kızıydı. Nevzad'ın babası, Bartın'dan İstanbul'a gelmiş, Veliahd Mehmed Reşad'ın bahçıvanlığını yapmaktaydı. Şaban Bey ölüp annesi de başka biriyle evlenince kendisi, akrabalarının yanında kalmaya başladı. Bu sırada saray için kız arandığı duyulunca tanıdıkları vasıtasıyla saraya girdi. Mehmed Reşad'ın ölümü üzerine Vahdeddin'in sarayında kaldı. Nevzad'ın saraya gelmeden önceki adı Nimet'ti. Saray geleneğine uygun olarak adı değiştirildi. Çok güzel bir kız olan Nevzad'ı gören Vahdeddin onunla dinî nikâh kıyarak evlendi. Nevzad Hanım'ın kız kardeşi de saraya alınmıştı ve her ikisi de ailenin diğer üyelerini biliyor ve irtibatlarını sürdürüyorlardı. Leyla Açba, *Bir Çerkes Prensesinin Harem Hatıraları*, İstanbul, 2010, s.395-399.

geleneğinin yaygınlaşmaya başladığı devirlerden itibaren, sancakta bulunan şehzadelere de saray tarafından tedarik edilen cariyeler gönderilmekteydi.⁶

Şehzade ve padişahların XVI. yüzyılın başlarından itibaren yerli elit tabakadan kızlarla ve yabancı prenseslerle evlenmemeye özen göstermelerinin bir takım sebepleri vardı. Bununla, evlenilecek kızın ve ailesinin padişah ve hanedan üzerinde oluşturması muhtemel politik ağırlık ile bir takım siyasi arzuların engellenmesi gibi amaçlar güdülmekteydi.⁷ Böylece padişahlar, cariyelerle evlenmek suretiyle otoritelerinin sarsılmasına yol açabilecek bir durumun önüne geçmiş oluyorlardı.⁸ Yine XVI. yüzyılın başlarından itibaren padişahların çevrede kızlarıyla evlilik yapabilecekleri Türk hanedanlıkları ve Hıristiyan devlet ya da yönetimler eskiye göre son derece azalmıştı. Mevcut olanlarla da muhtemelen siyasal alandaki üstünlüğün verdiği güç nedeniyle evlilik ilişkilerinden kaçınılmıştı.

*Kafes Usulü*nün getirilmesine kadar devam eden cariyelerle evlenme ve onlardan çocuk sahibi olma şeklindeki uygulama bu sistemle değişime uğradı. Şehzadelerin sarayın *Kafes* denilen dairelerinde bir nevi hapis hayatı sürmeleri nedeniyle onların hizmetine cariyeler verilirdi. Şehzadeler bu cariyelerle münasebette bulunur, gebe kalanların çocukları bir şekilde düşürülür, yok edilirdi.⁹ Şehzadeler, padişah olduktan sonra çocuk sahibi olabiliyorlardı. Ancak usulün birkaç istisnası da vardı. Bunlardan ilki I. Abdülhamid'e aittir. Şehzadeligi döneminde bir cariyeden doğan kızı Dürrüşehvar, saray dışında gizlice büyütülmüş, padişah olunca da saraya getirtilmişti.¹⁰ Yine benzer bir örnek Abdülaziz'in oğlu Yusuf İzzeddin Efendi'nin doğumuydu.¹¹ Şehzade Abdülaziz'in bir odalığından doğan Yusuf İzzeddin Efendi, Eyüp taraflarında bir şekilde saklanmıştı. Şehzade oğlunun köle olduğunu söyleyerek saraya getirtilip kendi dairesinde terbiye eder, saray halkı da onu köle olarak bilirdi. Dönemin padişahı Abdülmecid, durumdan haberdar olduğu halde bilmezlikten

⁶ Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s.11–12, 22.

⁷ Leslie P. Peirce, *Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğunda Hükümranlık ve Kadınlar*, Çeviren: Ayşe Berktaş, İstanbul, 2002, s.49–59. Bunun yanında Fatih'ten itibaren civardaki kızlarıyla evlenilecek olan hanedanların yıkılması, padişahların kendilerini diğer hanedanlardan üstün görmesi, düğün masrafları ve verilecek hediyelerin çokluğu gibi nedenler cariyelerle evlenmede etkili olmuştu. Uluçay, *Harem II*, s.39–40. Osmanlı hanedanının evlilikleri konusunda bkz. Ahmet Akgündüz, *İslam Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem*, İstanbul, 1997, s.305–354.

⁸ Uluçay, Osmanlı haremde devşirme sisteminin Fatih Sultan Mehmet zamanında başlayıp hanedanın yıkılmasına kadar devam ettiğini belirtmektedir. Uluçay, *Harem II*, s. 39.

⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, s.115.

¹⁰ Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s.110.

¹¹ Yusuf İzzeddin Efendi'nin doğum tarihi 21 Safer 1274/29 Eylül 1857 idi. *BOA, İ. DUİT*, 5/110. 18 Teşrinisani 1326/1 Aralık 1910.

geldi. Sultan Abdülmecid ölüp de Abdülaziz tahta geçince üç yıl önce doğan oğlunun doğumunu bir hatt-ı hümayunla ilan etti.¹² Cülustan sonra Dolmabahçe Sarayı'na davet ettiği Abdülmecid'in çocuklarının huzuruna Yusuf İzzeddin Efendi'yi getirip, onların ellerini öptürdükten sonra "Bu da sizdendir. Merhum Efendimiz de biliyordu. Buna bakverin" dedi.

Yusuf İzzeddin Efendi'nin varlığından haberdar olmasına rağmen Sultan Abdülmecid'in ses çıkarmaması bu hususta yaşanacak olan önemli bir zihniyet değişiminin habercisiydi. Aslında bu olay, şehzadelerin hayatındaki çok önemli değişimin ikincisiydi. Zira Abdülmecid önce Kafes hayatını kaldırmış, şehzadelerin serbestçe gezip dolaşmalarına müsaade etmişti. Bunun en önemli delili Abdülaziz'in biat töreninden sonra saraya davet ettiği Abdülmecid'in evlatlarına hitaben söylediği sözlerdi:

"Sizce bir vechile sıkıntı çektiğim. Pederinizin zamanında ben nasıl geçdim ise siz de öylece pâdişab-şâdeliğe yakışacak sûrette geçmelisiniz. Cuma günleri istediğiniz camie gidip namaz kılınız. Sâir günler okuyup yazınız" demişti.

Cevdet Paşa da konuyla ilgili olarak şu bilgileri vermektedir:

"Fî'l-asl şehzadeler kafeste mevkuflar olarak bir mahalle çıkıp geçemezler iken Abdülmecid Han hazretleri biraderine müstakilen daire verip serbest olarak geçmesine ruhsat vermiş idi."¹³

Şu halde Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyılın sonlarından itibaren uygulanan Kafes sistemi, Abdülmecid Han zamanında (1839–1861) kaldırılmış oluyordu. Kafes uygulamasını müteakip Yusuf İzzeddin Efendi'nin resmen ortaya çıkmasından sonra şehzadeler yıllarca süren tahta çıkmadan çocuk sahibi olma yaşağından kurtuldular. Böylece Osmanlı hanedanı için önemli bir değişim ve hürriyet dönemi başlamış oluyordu. Bu serbestlik nedeniyle V. Murad'ın ilk üç çocuğu Selahaddin, Hatice, Fehime ile II. Abdülhamid'in ilk üç çocuğu Ulviye, Mehmed Selim ve Zekiye, padişahların şehzadelik dönemlerinde dünyaya gelmişlerdi.¹⁴

¹² Cevdet Paşa, *Tezâkir 13–20*, Ankara, 1991, s.146–147. Şehzadenin doğumunu ilan eden hatt-ı hümayun şu şekildeydi: "Vezir-i ma'âlî-semirim: Hazret-i Rabbi'l-âlemînin ihsân-ı ilâhisi olarak yetmiş dört senesi şeh-i Safer'l-hayrın yirmi birinci cumartesi gecesini (11 Ekim 1857) bir mahdûmum dünyaya gelüp, ismi Yusuf İzzeddin tesmiye kılınmış olduğundan, müşârünileyhin usulü vechile ilân-ı vilâdetine ibtidâr olunsun. ilâh." Şehzade, Eyüp'te Kadri Bey'in evinde saklanmıştı. Kadri Bey, bu hizmetinden dolayı Kazaskerliğe atanmış, çocukları da padişahın yakın ilgisine mazhar olmuştu. *Vak'a-Nüvis Ahmed Lutfi Efendi Tarihi*, c.X, Yayıncı Hazırlayan: Münir Aktepe, Ankara, 1988, s.13–14, 92.

¹³ Cevdet Paşa, *Tezâkir 13–20*, s.146.

¹⁴ BOA, İDUİT, 5/110, 18 Teşrinisani 1326/1 Aralık 1910; Mehmed Selim Efendi 6 Şubat 1287/18 Şubat 1872'de ve Zekiye Sultan da muhtemelen bir yıl sonra yani II. Abdülhamid'in şehzadeligi döneminde doğmuşlardı. BOA, İ. DUİT, 5/116, 6 Ağustos

Çocuk sahibi olma yaşının kalkmasından sonra şehzadelere cariye takdim edilmesi geleneği devam etti. Örneğin Abdülaziz devrinde şehzadelere Yusuf İzzeddin Efendi'nin dairesinde 27, Murad Efendi'nin dairesinde 47, Abdülhamid Efendi'nin dairesinde 41 cariye bulunmaktaydı.¹⁵

Osmanlı Devleti 1847'den itibaren köleliği yasaklamışsa da¹⁶ köle alım satımı fiilen devam etmekteydi. XIX. yüzyılda saraya alınan cariyelerin neredeyse tamamı Kafkasya kökenli ve bilhassa Çerkez'di. Örneğin Abdülmecid'in¹⁷ ve onun oğlu II. Abdülhamid'in *kadınları* ve *ıkballeri* Çerkez'di. Vahdeddin'in kadınlarından biri hariç diğerleri Kafkasya kökenliydi.¹⁸ Cariyelerin Çerkez ve Abaza kökenli olmasında onların kendi çocuklarını satma geleneğinin etkisi vardı. Ancak çocukların hepsi de bu şekilde değil, bazıları kaçırılarak satılırdı. II. Meşrutiyet'in ilanından birkaç ay evvel Sapanca taraflarından beş kız saraya alınmıştı.¹⁹ II. Meşrutiyet'ten sonra cariyelerin alım satımı saray için bile olsa yasaklanınca bu sefer de fakir Çerkezler, kızlarını gönüllü olarak saraya vermeye başladılar.²⁰ Son dönemlerdeki daha çok İznik, Hendek, Düzce ve Bandırma

1333/1917. Ayşe Osmanoğlu, *Babam Abdülhamid*, İstanbul, Tarihsiz, s.236. Nitekim Ulviye Sultan 1864'te (A.D. Alderson, *Osmanlı Hanedanının Yapısı*, Türkçesi: Şefaettin Severcan, İstanbul, 1998, s.299).

¹⁵ Çağatay, *Harem II*, s.21.

¹⁶ Akgündüz, *Osmanlı'da Harem*, s.183–184.

¹⁷ II. Abdülhamid'in kızı Ayşe Osmanoğlu; "Büyükbabamın bütün haremeleri Çerkes'tir." demektedir. Osmanoğlu, *Babam Abdülhamid*, s.12.

¹⁸ Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s.171, 184–186. II. Abdülhamid'in kızı Şadiye Osmanoğlu haremde Çerkez kızların ekseriyeti teşkil ettiğini belirtmektedir. Bu kızların sarayda aldıkları eğitim sayesinde "önceki hayatlarıyla kıyaslanamayacak yepyeni bir insan ve şahsiyet haline" geldiklerini belirtir. Şadiye Osmanoğlu, *Babam Abdülhamid Saray ve Sürgün Yılları*, İstanbul, 2007, s.34.

¹⁹ Açıba, Abdülhamid devrinde Çerkez ve Abaza köylerinden kızların saraya kabul edildiğini, bu kızların soy ve ailelerinin tahkik edildiğini ve hangi zümreye ait olduklarının belirlenmesinden sonra alındıklarını belirtmektedir. Açıba, *Bir Çerkes Prensesinin Harem Hatıraları*, s.258. Ancak söz konusu beş kızın satın alınmak suretiyle mi yoksa ailelerinin gönüllü olarak vermesi neticesinde mi saraya getirildiklerini açıklamamaktadır.

²⁰ Kendisi de bir Çerkez olan Hurşid Paşa'nın Çerkez cariyeleri hakkında verdiği bilgiler ve bu konudaki görüşleri önemlidir. Onun verdiği bilgiye göre çeşitli yollarla İstanbul'a getirilmekte olan kızlardan güzel, huyu suyu iyi, boyu endamı yerinde olanlar ilgili kişiler tarafından satın alınıp saraya getirilirdi. Burada belirli eğitim aşamalarından geçtikten sonra çok yönlü olarak elemeye tabi tutulan kızlar, mevcut padişahlar ve şehzadelerle evlendirilirdi. Hurşid Paşa, "Hurşid Paşa'nın Saray Hatıraları", *Hayat Tarih*, sayı:5, 1965, s.60–61. Çerkez kızlarının Kafkasya'dan getirilip İstanbul'da esirciler tarafından satılmaları ve saray tarafından alınmaları usulü hakkında bkz. Şair Leyla (Saz) Hanım, *Anılar 19. Yüzyılda Saray Haremi*, Çeviren: Şen Sahir Silan, İstanbul, 2000, s.51–63; Uluçay, *Harem II*, s.10–50. Bazen de babalar kızlarını saraya kendileri teslim ederler, bunlardan evlatlık olarak alınanlar da olurdu. Bunların isimleri değiştirilir ve genellikle

tarafından alınıyorlardı.²¹ Bu dönemde de şehzadeler tıpkı eski dönemde olduğu gibi saray terbiyesi görmüş ve çoğunlukla kendi ailesini unutmüş kızlarla evlenmekteydiler.²² Sultan Vahdeddin dönemine (1918-1922) gelindiğinde artık saraya hariçten kız alınmaz olmuş, bu nedenle sarayda çok az sayıda genç kız kalmıştı.²³

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Kafes hayatından kurtulmuş olan şehzadeler, carie kökenli kızlarla yaptıkları evliliklerle çoluk çocuğa karışmaya başladılarsa da II. Meşrutiyet'in ilanı, eski usullerin devamı konusunda bir takım sorunlar yarattı. Her sahada olduğu gibi hanedanda da bu dönemde önemli değişiklikler meydana geldi. Hürriyet, uhuvvet, adalet, müsavat sloganları ve söylemleri arasında kölelik, 1909 yılında kesinlikle yasaklandı.²⁴ Köleliğin yasaklanması, şehzade iken evlenebilme serbestisi kadar olmasa da hanedanın erkek üyelerinin evlilik hayatlarıyla ilgili yeni ve köklü bazı gelişmelerin habercisiydi. Yasak, şehzade evliliklerinin nasıl olacağı, olması gerektiği gibi hususları da gündeme getirdi. Öyle ya yüzyıllardır cariyelerle, son dönemlerde de bir şekilde temin edilerek saraylarda özel olarak yetiştirilen kızlarla evlenen şehzadeler yeni dönemde kimlerle evlenecekti? Devletin ilk dönemlerinde olduğu gibi kendilerine denk hanedanlar mı aranacaktı? Yoksa yerli elit tabakaya mensup kızlar mı tercih edilecekti? Bu durumda kız tarafının padişahlık ve genel anlamda devlet yönetimi üzerinde kurması muhtemel etki nasıl göğüslenecekti? Yeni dönemde gelin adaylarının seçiminde kimler etkili olacaklardı?

Şehzade Evlilikleriyle İlgili Yeni Düzenlemenin Hazırlanması:

de Farsça bir isim takılırdı. II. Abdülhamid'in kadınlarından çoğunun ismi ve Mehmed Reşad'ın kadınlarının isimleri Farsçaydı. Murat Bardakçı, *Şabbaba*, İstanbul, 2002, s.41–42; Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s.171–184. Bunlara “harem menkıbelerinde ve masallarında adı geçen kadın kahramanların güzel ve edebî manalar ihtiva eden isimlerinin verilmesi adet haline gelmişti.” Şadiye Osmanoğlu (Sultan Abdülhamid'in Kızı), *Hayatının Acı ve Tatlı Günleri*, İstanbul, 1966, s.122–124.

²¹ Çağatay, *Harem II*, s.19.

²² Bu kızlardan ailesini bilen, onlarla irtibatını kesmeyenler de bulunmaktaydı. Mesela Abdülkadir Efendi'nin karısı Adapazarılı bir Abaza olan Mihriban Hanım, şehzadenin onu boşaması üzerine kardeşi ve oğluyla birlikte yaşamaya başlamıştı. Bardakçı, *Son Osmanlılar Osmanlı Hanedanının Sürgün Öyküsü*, İstanbul, 2006, s.13–14, 27. II. Abdülhamid'in eşi Behice Hanım'ın babası tüfekçi ve yaver Albus Bey, Yıldız Sarayı'nda emniyet işlerinden sorumluydu. Süleyman Kâni İrtem, *Abdülhamid Devrinde Hafiyelik ve Sansür Abdülhamid'e Verilen Jurnaller*, Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul, 1999, s.75. Kısaca XX. yüzyılın başlarında padişahın yahut diğer hanedan üyelerinin saraylarında yetiştirilip şehzadelerle evlendirilen kızların çoğunun ailesi hakkında bilgi bulunmaktaydı.

²³ Açıba, *Bir Çerkes Prensesinin Harem Hatıraları*, s.325.

²⁴ Abdullah Saydam, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, Trabzon, 1999, s.265.

II. Meşrutiyet'in ilanı Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan hemen herkesin hayatını bir şekilde etkilediği gibi hanedan üyelerini ve dolayısıyla şehzadeleri de kaçınılmaz bir şekilde etkiledi. Esen hürriyet havası içerisinde II. Abdülhamid döneminde şehzadelerin sosyal hayatına getirilen sınırlamalar kaldırıldı. Bu ortamda şehzadeler sıkı bir kontrolden kurtularak halkın içerisine karışmaya, kendilerine tahsis edilen mekânların dışına çıkmaya, bazen halkın arasında evler kiralayarak yaşamaya başladılar. Bir taraftan da sosyal hayatın icabı olarak her tür mekânda boy gösterdiler. Bunlardan bazıları mesire yerlerine, çarşı pazara, hatta eğlence yerlerine sıkça gitmeye başladılar.

*“Sultan Hamid devrinde şehzade ve sultanlar, birbirlerini bile ziyaret etmeye korkarlarken, Meşrutiyet'ten sonra durum değişti. İfrattan tefrite gidildi. Bazı şehzadelerin, en alelade halk tabakaları arasında dolaştıkları, eğlence yerlerine gittikleri görüldü.”*²⁵

Bilhassa yeni padişah Mehmed Reşad'ın oğullarının Beyoğlu'ndaki eğlence yerlerinde sık görülmesi ve buralarda sergiledikleri davranışlar, her kesimden insanın tepkisini çekmeye başladı. Bu durumun hanedanın topyekûn itibar kaybetmesine yol açacağından endişe edilmekteydi. II. Meşrutiyet'in getirdiği özgürlük ortamından istifade edenler yalnızca şehzadeler değildi; sultanlar da daha önce olmadığı şekilde göz önündeydiler. II. Meşrutiyet'le birlikte hanedan üyelerinin bir kısmı halkın gözünde itibar kaybetmeye başlamışlardı.

Yukarıda sayılan gelişmelere ilaveten hanedan mensuplarının eskiye oranla sayıca artması, bunların bazı sorunlarla karşı karşıya kalması, devrin sosyal ve kültürel şartları, hanedan üleriyle ilgili bir yasal düzenlemenin getirilmesi gereğini gündeme getirdi. İşte bütün bu sebepler gerek hükümet üyelerini, gerek saray çevresini ve gerekse bir kısım aydınları yeni bir düzenleme yapılması arayışına sevk etti. 1910'lu yılların başına gelindiğinde sarayda hanedanla ilgili hususları düzenleme çabaları vardı.²⁶ Saray dışında dönemin Batıcı aydınlarından Celal Nuri (İleri) de hanedan kanunu çıkarılmasına şiddetle ihtiyaç duyulduğu kanaatinde olanlardan biriydi. Celal Nuri, bu konudaki görüşlerini dönem itibarıyla İttihat ve Terakki Fırkası'na yakınlığı ile bilinen *İctihat*'ta dile getirmişti.

Garpcıların yayın organı olan *İctihat*'ta Celal Nuri'nin kaleme aldığı *Hanedân-ı Saltanat Kanunu* başlıklı yazı,²⁷ bu mevzu ile ilgili bir kanunun hazırlanması zaruretini dile getirirken şehzadelerin evliliği konusuna ayrıntılı bir şekilde yer verilmekteydi. 20 Mart 1913 tarihli makalenin bulunduğu sayının ilk sayfasında “*Şehzade Mecid Efendi ile Mülakat*” başlıklı bir yazı daha vardı ve

²⁵ Hurşid Paşa, “Hurşid Paşa'nın Saray Hatıraları”, s.89.

²⁶ Örneğin 1911'de Mehmed Reşad'ın Başyaveri olan Hurşid Paşa bir hanedan kanunu çıkarılması gerektiği düşüncesiyle “Hanedan Kanunu” başlıklı bir taslak hazırlamıştı. Hurşid Paşa, “Hurşid Paşa'nın Saray Hatıraları”, s.64.

²⁷ Celal Nuri, “Hanedan-ı Saltanat Kanunu”, *İctihat*, 7 Mart 1329, sayı: 57, s.1258–1261.

mülakatı Dr. Abdullah Cevdet yapmıştı. Bu durum gazetenin hanedan tarafından da önemsendiğini ve ilgiyle takip edildiğini göstermekteydi. Dolayısıyla böyle bir yazı hem iktidara hem de hanedana verilmek istenen mesajın kolayca ulaştırılmasına vesile olmaktadır.

Celal Nuri'ye göre ihmal edilmiş, önemsenmemiş konulardan biri olduğundan hanedanla ilgili bir kanun çıkarılmalıydı. O, devlet ve milletin güçlü olmasının yolunun hanedanın güçlü olmasından geçtiğine inanmaktaydı. Celal Nuri'nin bir hanedan hukukunun düzenlenmesi konusuna duyulan zarurete dair görüşleri özetle şu şekildeydi: Ülkede yapılacak ıslahatlar yukarıdan başlar, öyle olması da daha makul ve doğaldır. Milletin reisinin Osmanlı hanedanı olması bu konuya hassasiyetle yaklaşmayı gerekli kılar.

“Bu kanunun tanzimi, millet için olduğu gibi aynı hanedân için de mahzû-ı ni'mettir. Eğer devlet pâyidâr olmaz ise bu ancak hanedânın pâyidâr olamamasından ileri gelecektir. Âl-i Osman muhtac-ı tensikattır. Böyle olmazsa ileride mübâreze-i bayatta Osman Gazî'nin evlâd ve âkâbı pek müşkil bir mevkiide bulunacaktır. Buralarını teşrih etmek istemem. Âtîsi pek dilbırâs olur.”

Hanedan hukuku konusunda düzenleme yapılmamasının, hanedanın durumunun iyileştirilmemesinin hem hanedan hem de millet açısından doğuracağı kötü sonuçları dile getiren yazar makalesinde, bilhassa şehzadeler konusuna eğilmekteydi. Ona göre şehzadeler, hareketlerinde bazı kayıtlara tabi olmalıydı. Örneğin Rusya'da, Avusturya'da ya da Almanya'da bir prens, kendi kişisel kararı ile ve dengi olmayan bir prensesle evlenemezdi. Celal Nuri, hanedanın azameti, şevketi, haşmeti, nüfuzu taraftarı olduğu için hanedan üyelerini Fatihler, Yavuzlar derecesinde görmek istediği için devletle, militle hanedanın menfaatlerinin aynı olduğuna inandığı için ve Osmanlı hanedanı ne kadar mütekâmil, ahlak sahibi olursa devletin o kadar güçlü olacağına inandığı için hanedan meselesini önemsemekte, şehzadelerin durumunun iyileştirilmesini istemektedir. “Bu gün erkân-ı saltanattan bir şehzade pespâyeye bir adamın kızına varabilir mi?” diye soran yazar, böyle bir ihtimal karşısında ne yapılacağını sorgulamaktaydı. Olması gerekenler konusunda Avrupa hanedanlarını örnek gösteriyordu. Soyun, ilimde önemli bir yerinin olduğunu, Avrupa hükümdar ailelerinin buna pek ehemmiyet verdiklerini, hükümdar evladının mutlaka hükümdar evladı ile evlenebildiğini, böyle olmazsa bu evlilikten doğan çocuğun kral olamayacağını belirtmekte buna dair de bir örnek sunmaktaydı: O dönemde Avusturya-Macaristan veliahdı olan Arşidük Françh (Franz) Ferdinand sarayın istemediği, dengi olmayan bir evlilik yapmıştı. Bunun üzerine imparator Josef Ferdinand, veliahda tahta çıktığında eşini imparatoriçe ilan etmeyeceğine ve çocuklarını da tahta çıkarma teşebbüsünde bulunmayacağına yemin ettirmişti. İmparator, çocukların tahta çıkmasını engellemek için Prens Fransuva Jozefi de hemen ikinci veliaht olarak belirlemişti. Avrupa örneğinden yola çıkan yazar, asaletin tek taraflı değil iki taraflı olması gerektiğini dile getiriyor ve yeni dönemde şehzadelerin evlenmesi meselesinin ciddi anlamda düşünülmesi lüzumunu

vurguluyordu. Yazar, köleliğin ilga edilmesi nedeniyle artık şehzadelerin evlenecek cariye bulamayacaklarından dolayı endişesini belirterek “*Bu işler nasıl halledilecek?*” diye soruyordu.

Celal Nuri, şehzadelerin evliliği ile ilgili cesur bir teklifte bulunmuş ve şehzadelerin birden fazla evlilik yapmasının yasaklanmasını önermişti. Onun bu konudaki düşünceleri ve önerisi şu şekildeydi:

“Kezâlik devletin bûdcesi, milletin tâkati, şehzadegânın taaddüd-ü zevcâtına müsaid midir? Zannederim ki bir emirnâme ile hanedân arasında taaddüd-ü zevcât men’ olunabilir. Ve ancak bu sayede Türkler bir imparatorîçeye ve prenseslere nâil olabilirler. Türk milletinde artık taaddüd-ü zevcât kalmamıştır. İhtiyacât-ı bâzıgra buna mânidir. O halde hanedân-ı saltanatın bundan sonra bu usûlü terk eylemeleri tabii olur.”

Celal Nuri bu önerileri getirmesine dayanak olarak da bazı açıklamalarda bulunmaktaydı:

“Millet, hanedân a’zâsına (kadın, erkek) maaş veriyor. Bu tahsisât örf ve âdat ve Kanun-ı Esâsî mücibince tekâfîl-i umumî altındadır. Nimet külfete göre olur kaide-i usûliyesi mücibince milletin de hanedân üzerinde bir hakkı olmak gerektir. Bu hak şundan ibarettir: Âl-i Osman vakar ve azâmetini daima muhafaza ve her vakit millete raygân edecek bir mevki-i şevkette bulunacaktır. İşte bunu talep milletin bir hakk-ı meşruudur.”²⁸

Celal Nuri’nin milleti merkeze alarak, hanedana milletin maaş verdiğini belirten ifadesi önemli bir zihniyet değişiminin göstergesiydi. Çünkü kendisini bir nevi milletin temsilcisi, millet adına yazan biri olarak görmekteydi.

Celal Nuri’nin genelde hanedan işlerinin ve özelde de şehzade evliliklerinin düzene konulması hakkındaki yazısı dikkate alındı mı? Makale, İttihat ve Terakki iktidarının bu nevi bir düzenleme hazırlığı içinde bulunduğu bir dönemde kaleme alınmıştı. Yazının yazılış tarihinden yaklaşık dokuz ay kadar sonra *Hanedân-ı Saltanat Nizâmnamesi* yürürlüğe girdi. Nizamname’nin içeriği ile Celal Nuri’nin önerileri kıyaslandığında ciddi etkilerinin bulunduğunu ve önerilerle nizamname muhteviyatı arasında çok büyük oranda bir örtüşmenin söz konusu olduğunu görmek mümkündür. Örneğin o, böyle bir düzenlemenin kanun adını taşımasının şart olmadığını, dolayısıyla diğer adi kanunlar gibi “*devletin kuvve-i teşriyyesinden*” geçmemesi gerektiğini, meclislerde görüşülmesine gerek olmadığını, makam-ı saltanattan re’sen tanzim ve tatbik olunmasının yeterli olacağını önermekteydi. Bunun gerekçesini de padişahın, hanedan ve milletin reisi olmasına dayandırmaktaydı. Yine Celal Nuri’nin ailenin reisi sıfatıyla hanedanı kontrol edecek olan şahsın padişah olduğunu, belirlenen kurallara uymayanlara padişahın ceza vermesi gerektiğini, hanedanın evlilik işlerini de “*Makam-ı saltanat divanı*” adı verilen meclisin idare edebileceğini,

²⁸ Celal Nuri, “Hanedân-ı Saltanat Kanunu”, s.1258.

evlilik konusunda detaylı rapor hazırlama ve padişaha sunma görevinin de bu meclise ait olacağını belirtmesi neredeyse nizamnamede aynen yer almıştı. Bununla birlikte bu dönemde hanedan işlerinin düzene konulması ve bir takım kuralların getirilmesi gerektiği konusunda değişik çevrelerin görüşleri olması hasebiyle sadece onun görüşlerinin dikkate alındığını söylemek yanıltıcı olabilir.

Saray çevresi, aydınlar ve siyasetçiler arasında düşünülen değişiklik kamuoyuna da yansımış, fikri bir hazırlık dönemi meydana gelmiş bulunmaktaydı. Nihayet İttihat ve Terakki önde gelenlerinin aktif çalışmalarıyla ve dönemin Sadrazamı Said Halim Paşa'nın gayretleriyle bir nizamname hazırlandı. Nizamname hanedan meselelerinin çözümüne örnek olarak gösterilen Avrupa hanedanlarına ait hukukun incelenmesi ve Osmanlı geleneğinin karışımıyla oluşturuldu. Bu sırada saraya damat olmaya hazırlanan Enver Paşa'nın etkisini göz ardı etmemek gerekir. Enver Paşa bu sırada hanedandan bir sultanla evlenecek olması nedeniyle hanedan meseleleriyle yakından alakadar olmaktadır.²⁹

Hanedân-ı Saltanat A'zâsının Hâl ve Mevkileri ile Vazâifini Tayin Eden Nizamnâme, 16 Kasım 1913 tarihinde yürürlüğe konuldu.³⁰ Kısaca Hanedan-ı Saltanat Nizamnamesi olarak adlandırılan nizamname hanedanla ilgili birçok meseleyi düzenleme gayretiyle hazırlanmıştı. Nizamname ile aşağı yukarı hanedan üyelerinin doğumdan ölüme kadar hayatın içerisinde karşılaşılabilecekleri önemli meseleler düzenlenmişti. Şehzadelerin evlenme ve boşanmaları ile ilgili hususlar son kez *Hanedân-ı Âl-i Osman Umûru Hakkında Kararnâme* ile yeniden düzenlendi ve 9 Şubat 1922'de *Takvim-i Vakayî*'de yayımlandı.³¹

Hanedân-ı Saltanat Nizamnamesi, 1913–1922 yılları arasında yürürlükte kaldı ve uygulandı.³² Nizamname'de şehzadelerin evlenmelerine dair hükümler

²⁹ Ali Fuad Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, Ankara, 1951, s.121, 124–125. Nizamnamenin hazırlanmasına Enver Paşa'nın etkisi için bkz. Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, cilt:II, İstanbul, 1971, s.424–425.

³⁰ BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), İ.DUİT (Dosya Usulü İradeler), 2/51, 3 Teşrinisani 1329/16 Kasım 1913. Nizamnamenin adı her ne kadar *Hanedân-ı Saltanat A'zâsının Hâl ve Mevkileri ile Vazâifini Tayin Eden Nizamname* ise de birçok resmî evrakta *Hanedân-ı Saltanat Nizamnamesi* olarak geçmektedir. BOA, İ.DUİT, 2/52, Lef:1, 12 Kânunusani 1329/25 Ocak 1914; BOA, İ.DUİT, 5/104, Lef:1, 5 Teşrinievvel 1332/18 Ekim 1916; BOA, İ.DUİT, 5/142 Lef:2, 1 Mart 1336/1 Mart 1920.

³¹ BOA, *Hanedân Defteri*, No:2, s.60–67, 7 Şubat 1922; *Takvim-i Vakayî*, nr:4386, 9 Şubat 1338/1922, s.1-5. Kararname hakkında geniş bilgi için bkz. Cevdet Kırpık, "Anadolu'da Savaş, İstanbul'da Kanun Hazırlığı ve Hanedân-ı Âl-i Osman Kararnamesi", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs 2009, Sayı:19, s.1–24.

³² Nizamname hakkında geniş bilgi için bkz. Cevdet Kırpık, "Hanedân-ı Saltanat Nizamnâmesi ve Uygulanması", *Bellekten*, 269, Cilt: LXXIV-Sayı: 269-Yıl: 2010 Nisan, s.181–229.

de bulunmaktaydı. Nizamnamenin üçüncü maddesinde; “Kaç yaşına vâsıl olurlarsa olsunlar hanedân-ı saltanat a’zâsı, zât-ı hazret-i padişâhînin muvâfakat-ı hümayunları inzîmam etmedikçe akd-i izdivaç edemez.” denilmekteydi. Nizamname ilk yayınlandığında padişahın izin alınması gerektiği hükmü mevcutken bu husus 25 Ocak 1914’te değiştirilerek padişahın izin talebini Hanedân Umûrunun Rü’yetine Mahsus Meclis’e sorması usulü getirildi:

“Şehzadegân ve selâtin hazretâtının izdivaçları için taleb-i müsaade-i seniyyeyi mutazammın vukû’ bulacak müracaât üzerine taraf-ı eşref-i hazret-i padişâhîye Hanedân Umûrunun Rü’yetine Mahsus Meclis’in mütaalâtı ba’de-l-istihsâr izdivaç-ı mezkûrun icrasına müsaade-i celîle-i cenâb-ı müllûkane şâyân buyrulduğu hâlde Mabeyn-i Hümayûn Başkâtabetin’den tarafeyne tabriren tebliğ-i keyfiyet olunur.”³³

7 Şubat 1922’de yürürlüğe giren Kararname, izin konusunda benzer hükümleri içermekteydi. Kararname’ye göre de şehzadeler, evlenmek için padişahın izin almak zorundaydılar. Bunun için yazılı olarak yapılan müracaat üzerine durum, padişah tarafından Hanedân Umûrunun Rü’yetine Mahsus Meclis’in yerine ihdas olunan ve Encümen-i Âli denilen meclise sorulacak, Encümen de evliliğin “kefâet”ine yani denkliğine karar verirse padişah tarafından yazılı cevap verilecekti (madde:12).

Şu halde Nizamname’ye göre şehzadelerin evlenmek için padişaha başvurmaları şart olup o da talebi, Meclis’e getirecek böylece karar verilmiş olacaktı. Fakat ya Meclis’in ve padişahın kararı olumsuz olursa durum ne olacaktı? Bunun cevabı dördüncü maddede; “Zât-ı hazret-i padişâhînin muvâfakat-ı hümayunları lâbikê olmaksızın akd olunacak her bir izdivaç, a’zâ-yı hanedân-ı saltanattan bu izdivaçı akd etmiş olan zât bir şehzade ise böyle bir izdivaçtan tevelliid eden çocuklar(in) hanedân-ı saltanat a’zâsından ad olunamayacağı” şeklinde belirtilmişti.³⁴ Dördüncü madde hükmü, şehzadelerin kendi başlarına ve dengi olmayanlarla evlenmesini engellemeye yönelikti.

Denk bir aday bulunup izin alındıktan sonra sıra nikâhın kıyılmasına geliyordu. Nizamname’nin 11. maddesine göre şehzadelerin nikâhı, şer’î usullere göre Şeyhülislam tarafından kıyılacaktı. 10. maddede ise izdivacın prosedürleri izah edilmekteydi. Buna göre yapılacak işlemler kısaca şöyleydi: Önce padişah izni çıkacak, sonra Sadaret’ten Şeyhülislamlığa nikâh yerini belirten mektup gönderilecek, mektup izdivaç vesikasına aynen yazılacaktı. 12., 13., 14. maddelerde ise söz konusu nikâh kayıtlarının saklanma usulleri açıklanmıştı. İzdivaca dair vesika, Sadrazamca onaylı bir deftere yazılacak, bir nüshası kendi defterine kaydedilmek üzere Meclis-i Âyan’a gönderilecek, nihayet nikâh, deftere kayıt ve tescil edildikten sonra Divan-ı Hümayun evrakı arasında saklanacaktı.

³³ BOA, İ.DUİT, 2/52-Lef:2, 12 Kânun-ı sani 1329/25 Ocak 1914; BOA, Hanedân Defteri, No:2, s.5.

³⁴ BOA, Hanedân Defteri, No:2, s.1–2.

Denklik (kefâet) meselesinin şehzadelerin evlenecekleri gelin adayları için bir ölçü olarak nizamnameye alınması ilginçti. Şehzadelerin dengi kim olacaktı? Köklü aileden biri mi yoksa cariyeye kökenli olanlar mı? Celal Nuri'nin belirttiği gibi Avrupa hanedanlarının dengi bir başka hanedandı. Osmanlıda hanedanının dengi hangi aile ya da kimler olabilirdi? Bu kuralların getirilmesinden sonra şehzadeler kimlerle ya da kendilerine denk olan hangi ailenin kızlarıyla evlendiler? Evlilikler nasıl gerçekleşti?

Şehzade Evlilikleri:

II. Meşrutiyet dönemindeki yasal düzenlemelere kadar normalde şehzadelere evlenecekleri kızlar eski usulle temin edilirdi. Sarayda “hanım” diye tabir edilen şehzade eşleri, küçükken saraya alınır ve özel terbiye ve tahsil görürlerdi.³⁵ Bazen sarayda yetişmediği halde güvenilir saray görevlilerinin kızları, şehzadelere layık olabilecek vasıflara sahiplerse gelin olarak alınabilirlerdi.³⁶ Şehzadeye hanım olmak için saraya alınanlar güzel olmalıydılar. İçlerinde lisan öğrenenler vardı ama müzik eğitimi özel bir yer tutar, bunların çoğu ut ve keman çalardı.³⁷

Köleliğin tamamen kaldırılması ve Nizamname'nin yürürlüğe girmesi, şehzadelerin evlenmeleri ile ilgili usullerde değişim meydana getirecekti. Düzenlemelerden sonra sadece iki şehzadenin yani Abdülkadir Efendi ve Ömer Faruk Efendi'nin evlilikleriyle ilgili izin meclis gündemine geldiği anlaşılmaktadır. Bunların izin talepleri de vesikalara doğrudan değil, ancak dolaylı vasıtalarla yansımıştı. Zikredilen Nizamname hükümlerine rağmen 1913 yılı sonrasında evlenen şehzadelerin nikâh kayıtları ve nikâh için izin başvurularına dair *Hanedân Defteri*'nde herhangi bir kayıt yoktur. Hâlbuki aynı dönemde evlilik için tıpkı şehzadeler gibi izin almak zorunda olan sultanların evlilik izinleri mutlaka *Hanedân Defteri*'ne kaydedilmişti. Öyle anlaşılıyor ki dönemde şehzadelerin evlilik izni için yaptıkları başvurular ister kabul görsün isterse reddedilsin kayda geçmiyordu. Bu durum hem şehzadelerin evlenme usulünün takibini hem de evlenen uygun adayın kimliği ve özellikleri hakkında

³⁵ Bunlar eşlerine “Efendi hazretleri” diye hitap ederler, kendilerine ise saray dışında “Hanımefendi Hazretleri” diye hitap edilirdi. Büyük şehzadelerin ilk hanımlarına “baş hanım” denirdi. Safiye Ünüvar, *Saray Hatıralarım*, İstanbul, 1964, s.65; 1919 yılı başından itibaren Vahdeddin'in sarayında görev yapan Leyla (Açba) Hanım'ın belirttiğine göre saraydaki kızlar en başta padişah ve ailesine nasıl ve ne şekilde davranması gerektiğini, hitap ve konuşma usullerini öğrenir ardından yazı, müzik, resim dersi alırlar; kabiliyetlerine göre dersleri artar ya da azalır. Açba, *Bir Çerkes Prensesinin Harem Hatıraları*, s.325.

³⁶ Örneğin II. Abdülhamid'in oğlu Burhaneddin Efendi, 1907 yılında bâlâ rütbesiyle sarayda memuriyet görevi ifa eden Abhazy kökenli Mehmed Refik Bey'in kızı Hidayet Hanım'la evlenmişti. Açba, *Bir Çerkes Prensesinin Harem Hatıraları*, s.42.

³⁷ Ünüvar, *Saray Hatıralarım*, s.65.

yeterli bilgi edinilmesini engellemektedir. Buna rağmen dolaylı da olsa arşiv belgelerine yansması nedeniyle yaptığı evliliklerden haberdar olunan Abdülkadir Efendi ve Ömer Faruk Efendilerin evlenme usullerini öğrenme şansı ortaya çıkmaktadır.

II. Abdülhamid'in oğlu Şehzade Abdülkadir Efendi, Askeri Kaymakamlığından emekli merhum Şerif Bey'in küçük kızı Macide Hanım'la evlenmek istemişti. Şehzade bu maksatla padişaha başvurmuş, mesele Hanedan Umurunun Rü'yetine Mahsus Meclis'te ele alınmıştı. Meclis, Şehzade'nin Macide Hanım'la evlenmesini uygun bulmadı. Gerekçede bundan böyle hanedan üyelerinin evliliklerinde mutlaka kefaletin yani denkliğin dikkate alınması gerektiği belirtilerek söz konusu hanımın hal ve mevkiinin hanedan üyelerinden biriyle evlenmeye müsait olmadığı dolayısıyla şehzadenin o kızla evlenmesinin hanedanın şan ve şerefiyle uyummayacağına kanaat getirildiği ifade edilmekteydi. Bu gerekçe yazılı olarak şehzadeye iletilmiş ve evlenmesinin uygun olmayacağı açık bir dille anlatılmıştı. Gerekçe olarak gösterilen "*hâl ve mevkiinin uygun olmadığı*" ne anlama geliyordu? Kastedilen Macide Hanım'ın huyu, suyu ahlakıyla ilgili bir endişe miydi? Yoksa ailesinin bulunduğu sosyal statü müydü? Macide Hanım'ın babasının bu günkü anlamda emekli bir yarbey olması ailenin sosyal statüsünün düşük olarak algılanmasına neden olabileceği gibi, adayın kişisel özelliklerinin beğenilmemesi denklik ilkesine aykırı bulunmuş olabilir.

Abdülkadir Efendi, ret cevabına rağmen Macide Hanım'la evlendi. Dolayısıyla kayıtlar ne evraklara yansdı ne de Şeyhülislam huzurunda nikâh kıyıldı. Evliliğin haber alınması üzerine dördüncü madde hükümlerinin hatta daha başka yaptırımların uygulanması söz konusu oldu: "*Macide Hanım'ın gerek ondan tevelliüd edecek çocukların hânedân-ı saltanata ve onların izdivac ve zevcâtına ait bilcümle hukuk ve imtiyazât ve muhassasâtın*" mahrum bırakılması kararlaştırıldı. Buna ilaveten eş ve eşten doğan çocukların Saray-ı Hümayun-ı Şahâne'ye kabul edilmemesi, Abdülkadir Efendi'nin maaşının yarıya indirilmesi gibi ilave cezalar da verildi.³⁸ Gerçekten de şehzadenin Macide Hanım'dan doğan çocukları "şehzade" olarak kabul edilmedi.³⁹

Şehzade Abdülkadir Efendi, izinsiz bir evlilik daha yaptı ki saray evliliğinden haberdar olduktan sonra bir dizi soruşturma başlattı; cezalar kesildi. Şehzade, padişahın izin almaksızın muhtemelen bir emekli yarbeyin kızı olan Meziyet Hanım'la evlenmişti.⁴⁰ Evliliğin izinsiz olarak gerçekleşmesinin yanında nikâhtan

³⁸ BOA, İ.DUİT, 4/44. 9 Şaban 1333/ 9 Haziran 1331/22 Haziran 1916.

³⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Cevdet Kırpık, "Nizamname Dışı Bir Evlilik Şehzade Sayılmayan İki Çocuk," *Toplumsal Tarih*, sayı:170, Şubat 2008, s.48-55.

⁴⁰ Örik, şehzadenin bu evliliği ile ilgili şu ifadeleri kullanmaktadır: "Abdülkadir Efendi, kısa bir süre bir başka güzel kıza, Giritli ve galiba emekli bir yarbey kızı olan Meziyet Hanım'a aşık olup onu da nikâhına alacak" Nahid Sırrı Örik, *Bilinmeyen Yaşamlarıyla Saraylılar*, Hazırlayan: Alpay Kabacalı, İstanbul, 2006, s.56; Meziyet Hanım hakkında

sonra ortaya birçok sorun çıkmıştı. Şehzadenin nikâhı, Kadıköy'de Osman Ağa Mahallesi İmamı Süleyman Efendi tarafından, tarafların vekil ve şahitleri huzurunda kıyılmıştı. Nikâh olayı, Polis Müdür-i Umûmiyesi tarafından Encümen'e bildirilince durum ortaya çıkmış oldu. Öte yandan Meziyet Hanım'ın eski eşlerinden Selim Sipahi'nin Üsküdar Şer'îye Mahkemesi'ne Meziyet Hanım'la aralarındaki nikâhın devam etmekte olduğu iddiasıyla yaptığı başvurunun varlığı da anlaşılmıştı.

Meziyet Hanım'la Abdülkadir Efendi'nin nikâhları şer'î usullere uygun şekilde icra edilmişti. Çünkü nikâhtan önce Heybeli Ada İmamı Şevket Efendi ile Kartal Kazası Mahkeme-i Şer'îyesi Naibi'nden nikâhın kıyılmasına herhangi bir engel olmadığına dair *ilmühaber* ve *izîname* alınmıştı.

Durum Encümen-i Âlî'de müzakere edildikten sonra;

“Zükûr ve inâs bil-cümle hanedân-ı saltanat a'zâsının emr-i izdivaçları ve muamelât-ı resmîyesinin sûret-i icrası Hanedân-ı Âl-i Osman Kararnâmesi ahkâmınca bir takım usûl ve şurûta tâbî olduğu hâlde müşârimüleyh Abdülkadir Efendi'nin izdivacında iş bu ahkâma riayet olunmadığı”

kararına varılmıştı. Çünkü 7 Şubat 1922 tarihli *Hanedân-ı Âl-i Osman Umûru Hakkında Kararname*'ye göre evlenmek isteyen şehzadelerin tıpkı Nizamname hükümlerinde olduğu gibi padişah'tan izin alması mecburi idi.

Kararname hükümlerine istinaden Encümen, Heybeliada İmamı Şevket Efendi, Osman Ağa Mahallesi İmamı Süleyman Efendi ve Kartal Kazası Mahkeme-i Şer'îyesi Naibi'nin meslekten men edilmelerine karar verdi. Ancak Naib'in emekliliği hak etmesi nedeniyle emekliye sevki uygun görüldü. Cezaların hemen uygulanması için Evkaf Nezareti'ne tebliğde bulunulması için Sadaret'e emir verildi. Bu cezalara ilaveten görevliler, Şeyhülislam'lık tarafından yürütülmekte olan tahkikatın neticesine göre kanuna aykırı hareket etmekten dolayı ayrıca cezaya da maruz kalabileceklerdi.⁴¹

Nikâhın kıyılması sürecinde rol alan kişiler, Kararname hükümlerine aykırı davranmaktan ceza almışlardı. Şer'î usullere uygun bir nikâh olmasına rağmen şehzade ile yeni eşi kurallara uymamıştı. Şimdi durumları ne olacaktı? Kararnamenin 13. maddesi böyle bir durumda ne yapılacağını izah etmekteydi. Buna göre belirtilen şartları taşımayan ve padişah izni olmaksızın bir şehzade tarafından yapılan evliliklerde eş, Osmanlı hanedanına mensup kabul edilmez ve eşten doğan çocuklar da hanedan üyesi olamazlardı. Yani şehzadenin eş ve çocukları bir önceki izinsiz evlilik nedeniyle neyle karşılaşmışlarsa yine aynıına muhatap olacaklardı. Şehzadenin yaptığı bu evliliğin üzerinden fazla bir zaman

Ayşe Osmanoğlu ise şu bilgileri vermektedir: “Abdülkadir Efendi'nin beşinci haremî Meziyet Hanım, Kaymakam Mecid Bey'in kızı olup 1908 Girit doğumludur.” Osmanoğlu, *Babam Abdülhamid*, s.241.

⁴¹ *Hanedân Defteri*, No:2, s.73. 1 Safer 1341/23 Eylül 1922.

geçmeden saltanatın kaldırılması, sonuçlarının takibini engellemektedir. Muhtemelen şehzadenin yeni eşi ile çocukları da bu haklardan mahrum bırakılacaklardı.⁴² Böylece şehzadenin yaptığı son iki evlilik izinsiz gerçekleşmiş oluyordu.⁴³

Abdülkadir Efendi'nin eş ve çocukları, Celal Nuri'nin makalesinde bahsettiği sarayın onayı olmadan evlenen Avusturya hanedanından Arşidük Franz Ferdinand'ın ailesinin akıbetine uğramıştı. Zaten Nizamname'nin çıkarılmasının en önemli amaçlarından biri de böyle evlilikleri önlemektir. Abdülkadir Efendi'nin istikbaliyle Avusturya veliahdının kaderi bunun dışında pek benzeşmedi. Franz Ferdinand ve Çek karısı Hohenberg Düşesi Sophie Chotek, 28 Haziran 1914'te Saray Bosna'da resmi bir ziyarette bulunuyordu. Çiftin ziyareti uyarılara rağmen Kosova savaşının yıldönümüne ve Sırp milli bayramı Vidovdan'a (Aziz Vitus günü) rast gelmişti. Sırp lar bunu kasıtlı bir hareket olarak algılamışlardı. Çift arabayla gezerken 19 yaşındaki Gavrilo Princip adlı bir Sırp öğrenci tarafından öldürüldüler.⁴⁴ Olay, I. Dünya Savaşı'nın çıkmasına neden oldu. Abdülkadir Efendi ise sürgün yıllarını geçirdiği Bulgaristan'da II. Dünya Savaşı'nda Alman hava saldırısı sırasında bir panik anında hayatını kaybetti.⁴⁵

Abdülkadir Efendi'nin iki evliliğinden başka belgelere yansıyan diğer bir evlilik Şehzade Ömer Faruk Efendi'ye aitti. Veliht Abdülmecid'in oğlu olan Şehzade, devrin padişahı Vahdeddin'in kızı Sabiha Sultan'la evlenmişti.⁴⁶ Bu nikâhın kayda geçmesi, şehzade nikâhı olmasından değil, onun bir sultanla evlenmesinden kaynaklanmaktaydı. Şehzade, sultanla evlendiği için herhangi bir

⁴² Abdülkadir Efendi'nin Meziyet Hanım'dan Bidar ve Neslişah adında iki kızı dünyaya geldi. Ali Vâsib Efendi, *Bir Şehzade'nin Hâtrâtı Vatan ve Menfâda Gördüklerim ve İştiklerim*, Hazırlayan: Osman Selaheddin Osmanoglu, İstanbul, 2005, s.427. Bidar, Saltanatın kaldırılmasından sonra Türkiye'de doğmuş ve daha kundakta ölecek İstanbul'da Gülbaba türbesine gömülmüştü. Neslişah da hanedanın yurt dışına çıkarılmasından sonra Budapeşte'de dünyaya geldi. Örik, *Bilinmeyen Yaşamlarıyla Saraylılar*, s.56.

⁴³ 1924 yılında hanedanın yurt dışına çıkmasından sonra Abdülkadir Efendi, Macide Hanım'ı boşayarak Meziyet Hanım'la birlikteliğini devam ettirmişti. Örik, *Bilinmeyen Yaşamlarıyla Saraylılar*, s.56.

⁴⁴ Çift ölümcül şekilde yaralandığında; "Franz Ferdinand şöyle mırıldandı Sophicğim ölme. Çocuklarımız için hayatta kal. Fakat Sophie ölmüştü. Kocas da bir saat içinde öldü. Gecenin zifri karanlığında Tuna kıyısındaki Arstetten'deki evlerinin kilisesine gömüldüler." "Öldüğünde İmparator'un bir oh çektiği söylenir. Yaverine 'Tanrı meydan okumaya izin vermez' demiş ve 'Yukarıdaki bir güç benim artık zapt edemediğim bir düzeni yeniden yarattı' demiştir. Bu yorumun genelde Arşidük'ün aykırı evliliğine dayandığı düşünülür." Norman Davies, *Avrupa Tarihi, Çevirenler: Burcu Çığman-Elif Topçugil-Kudret Emiroğlu-Suat Kaya*, Ankara, 2006, s.922, 924-925.

⁴⁵ Osmanoglu, *Babam Abdülhamid*, s.237.

⁴⁶ BOA, *Hanedân Defteri*, No:2, s. 44-45. 5 Kânun-ı evvel 1335/5 Kasım1919.

damat statüsündeydi. 3 Aralık 1919'da yapılan nikâhın sultan merkezli olduğu ve diğer sultan nikâhlarıyla hiçbir farkının olmadığı açıkça görülmektedir. Nikâh kaydına göre; Ömer Faruk Efendi, 1.001 kese mihr-i muaccel ve 1.000 kese mihr-i müeccel vereceğini vaat etmiş; boşama yetkisini Sabiha Sultan'a vermiş, sultan da bu hakkı kullanmak üzere padişahı vekil kılmıştı.⁴⁷ Sabiha Sultan-Ömer Faruk Efendi evliliği Osmanlı tarihinde hanedan içi evliliklerinin nadir örneklerindendi.⁴⁸ Şehzadenin nikâhının sultan merkezli olması nedeniyle şehzade tek eşli olmayı da kabullenmiş oluyordu. Daha önceki şehzade evlilikleri şer'î hukuka tabi olduğu için şehzadenin tek eşliliği kabul etmesi, Osmanlı tarihinde bir ilk olmalıdır.

Ömer Faruk Efendi-Sabiha Sultan evliliğinin bir başka özelliği daha vardı. Nizamnamenin çıkarılmasından sonra bir şehzadenin nikâhı yine ilk kez kayıt altına alınmış oluyordu. Düzenlemeden sonraki dönemde şehzadelerin evlenme izinleri ve nikâh kayıtları doğrudan doğruya *Hanedân Defteri*'ne kaydedilmedi. Abdülkadir Efendi'nin başvurusu Meclis'te görüşüldüğü ve yazılı cevap verildiği hâlde Defter'e kaydedilmemişti. Sultanlarla ilgili neredeyse bütün yazışma ve kayıtların Defter'e yansıtılmasına rağmen şehzadelerinkilerin yer almaması ilgi çekicidir. Örneğin 1919 sonu veya 1920 yılı başlarında Prenses Kerime ile evlenen ve İstanbul'un işgalinin ardından eşiyile birlikte Roma'ya giden Şehzade Osman Fuad Efendi'nin⁴⁹ nikâhı da kayıtlara yansımamıştı. Yine II. Abdülhamid'in oğlu Abdürrahim Efendi de 1919'da evlendiği halde nikâh kaydı *Hanedân Defteri*'nde yer almamıştı.⁵⁰ Bu örnekler dikkate alındığında izin için başvuru, nikâhın Şeyhülislam huzurunda kıyılması ve kayda geçirilmesi gibi prosedürlere uyulmadığı anlaşılmaktadır. Bu durumda prosedür ya sözlü olarak cereyan ediyor ve yerine getiriliyordu ya da sadece Abdülkadir Efendi-Meziyet Hanım örneğinde olduğu gibi sadece şer'î usuller yeterli görülüyordu. Aslında II. Abdülhamid döneminde de hür kızlarla yapılan evlilikler söz konusuysa bu usule uyulmaktaydı. Nitekim Şehzade Burhaneddin Efendi, II. Abdülhamid

⁴⁷ Sultan'ın nikâh kaydının bir kısmı şöyleydi: "Aralarında hüsn-i muâşeretin devamı mümkün olmadığı nezd-i hümayûn-ı mülûkânede tahakkuk eylediği takdirde sultan-ı müşârünileyhâya vekâleten ikâ-yı talâk buyurmak üzere zât-ı hazret-i padişâhî müşârünileyha cânibinden tevkil kılınmış olduğunu mübeyyin iş bu vesîka..." Nikâh kaydının altında Şeyhülislam İbrahim El-Haydarî'ye ilaveten ismi bulunan şahıslar şunlardı: Ömer Faruk'un akde vekil ettiği şahıs serkarın-i hazret-i şehriyârî Ferid, *şahitler*: Seryâver-i Hazret-i şehriyârî Miralay Naci, Damad ve yâver-i hazret-i şehriyârî İsmail Hakkı; Sultan'ın vekili serkâtib Ali Fuad, *şahitler*: Hazine-i Hassa-yı Şâhâne müdür-i umûmîsi Refik, Dar'üssade Ağası Cevher. *BOA, Hanedân Defteri, No:2, s.44-45. 5 Kânun-ı evvel 1335/5 Kasım1919. Çift 28 yıl evli kaldıktan sonra ikamet etmekte oldukları Mısır'da ayrıldılar. Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, s.187.*

⁴⁸ Daha sonra hanedan üyeleri arasında başka evlilikler de meydana geldi. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Vâsib Efendi, *Bir Şehzadenin Hâtırâtı*, s.13.

⁴⁹ Ali Vâsib Efendi, *Bir Şehzadenin Hâtırâtı*, s.100.

⁵⁰ Osmanoğlu, *Babam Abdülhamid*, s.239.

döneminde hür bir kızla evlendiği için şer'î usullere uymuştu. Saray geleneklerine uygun olarak adı değiştirilip Hidayet yapılan gelinle damadın nikâhını Medine-i Münevvere feraşet vekili Tabipzade Ali Hakim Efendi kıymıştı. Nikâh esnasında Başmusahip Cevher Ağa, Serseccadeci İzzet Bey ve padişah imamlarından Raşid Efendiler de şahit olarak bulunmuşlardı.⁵¹

1913 sonrası şehzade evliliklerinde göz önünde bulundurulması gereken bir başka husus daha vardı. II. Meşrutiyet döneminde köleliğin tamamen kaldırılması şehzadelerin cariyelerle olan evliliğini de kuvvetle muhtemel ortadan kaldırmıştı. Mesela yeni düzenlemeden önce evlilik yapanlardan Şehzade Mehmed Selim Efendi'nin eşleri Kafkasya kökenlilerdi.⁵² Yine İbrahim Tevfik Efendi'nin yaptığı evlilikler Kafkasya kökenli olup saraylarda yetiştirilmiş kızlarla idi.⁵³ Abdülkadir Efendi'nin köleliğin yasaklanmasından önceki evliliklerinden Suhendan da Abhaz kökenli idi.⁵⁴

Köleliğin yasaklanmasından sonraki evlilikler Şehzade Abdülkadir Efendi örneğindeki gibi subay kızları olabilmekteydi. Yine II. Abdülhamid'in diğer oğullarından Ahmed Nureddin Efendi padişahın yaverlerinden Hüsnü Paşa'nın kızı Ayşe Anelib Hanım'la; Ahmed Efendi ise bir Çerkez Binbaşı'nın kızı Fahriye Hanım'la evlenmişlerdi. Asker kökenlilere ilave olarak tercih edilen diğer bir grup da daha üst düzey ailelerin kızlarıydı. Örneğin Şehzade Abdürrahim Efendi 1919'da Prenses Emine Hanım'la, Osman Fuad Efendi de Prenses Kerime ile evlenmişti.⁵⁵ Kerime ve Emine hanımlar Osmanlı son döneminde sadrazamlık yapan Mısır Hidiv ailesinden Said Halim Paşa'nın kardeşi Abbas Halim Paşa'nın kızlarıydı.⁵⁶

Sonuçta şehzade evliliklerinde önemli bir dönüm noktası olan köleliğin kaldırılması ve Nizamname'nin yürürlüğe girmesinden sonraki dönemde şehzadeler, Osmanlı ya da Mısır hanedan ailesinden, asker kökenlilerin yahut bazı üst düzey devlet görevlilerinin kızlarıyla evlendiler. Hanedanın yurt dışına çıkmasından sonra ise şehzadelerin yine de evlenecekleri kızların kökeni ve sosyal statüsü konusunda hassas davrandıkları fakat maddi imkânsızlıklar ve

⁵¹ Açıba, *Bir Çerkes Prensesinin Harem Hatıraları*, s.42.

⁵² Mehmed Selim'in eşlerinden Dürrüyekta Kafkasyalı Karzeglerden, diğer eşi Eflakyar Batum doğumlu; Nilüfer Abhaz; Gülnaz ise Çerkes'di. Açıba, *Bir Çerkes Prensesinin Harem Hatıraları*, s.75-79.

⁵³ İbrahim Tevfik Efendi'nin eşlerinden Fevziye Abhaz kökenli olup, tanıdıkları vasıtasıyla küçük yaşta saraya verilmiş, burada eğitilmiş, sonra şehzadeyle evlendirilmişti. Açıba, *Bir Çerkes Prensesinin Harem Hatıraları*, s.97-98.

⁵⁴ Abhaz kökenli olan Suhendan Hanım'ın ailesi Tokat'ta ikamet etmekteydi. Açıba, *Bir Çerkes Prensesinin Harem Hatıraları*, s.256-257. Şehzadenin diğer eşleri Mislimelek ve Mihriban da muhtemelen Kafkasya kökenliydi. Örik, *Bilinmeyen Yaşamlarıyla Saraylılar*, s. 53-54; Osmanoğlu, *Babam Abdülhamid*, s.237.

⁵⁵ Osmanoğlu, *Babam Abdülhamid*, s.240-245.

⁵⁶ Örik, *Bilinmeyen Yaşamlarıyla Saraylılar*, s.192-193.

başka nedenlerle istenilenlerin hayata geçirilemediği ve farklı sosyal sınıf ve etnik yapıdaki kızlarla evlilik yaptıkları anlaşılmaktadır. Nitekim II. Abdülhamid'in sonuncu oğlu Mehmed Abid Efendi Arnavutluk Kralı Ahmed Zago'nun kız kardeşi Prenses Seniye ile ve Osman Ertuğrul Efendi eski Afgan kraliyet ailesinden Zeynep Hanım'la evlenirken Burhaneddin Efendi bir Amerikalı ile ve Mehmed Fahreddin Efendi de bir Rum kızıyla evlenmişlerdi.⁵⁷

Köleliğin ilgası, bir taraftan tercih edilecek kızların ailesinin sosyal statüsünü ciddi şekilde gündeme getirirken öte yandan da bir şehzadenin evlenebileceği yahut aynı çatının altında birlikte yaşayabileceği kadın sayısına da doğal olarak müdahale anlamı taşımaktaydı. Daha önceleri nikâhlı eşlere ilave olarak cariyelerle birlikte yaşama ve onlardan çocuk sahibi olabilmek mümkün olduğundan birlikte yaşanan kadın sayısında kesin bir sınır yoktu. Nitekim II. Abdülhamid'in *Kadın Efendi* unvanı taşıyan ilk dört eşinin dışında *İkebal* ve cariyeleri de bulunmaktaydı.⁵⁸ Benzer durum diğer padişahlar için de söz konusuydu. Cariyeliğin kaldırılması teorik olarak İslam Hukuku icabı üst sınır olan en fazla dört kadınla evliliği mümkün kılıyordu. Hanedanla ilgili düzenlemelerde böyle bir sınıra değinilmemiş, muhtemelen buna gerek duyulmamıştı. Hem Nizamname'nin hem de Kararname'nin şehzade evlilikleriyle ilgili bölümlerinin düzenlenme şekli göz önüne alındığında şehzadelerin nikâhlı bir şekilde evlenecekleri ve bunun da kayıt altına alınacağını vurgulanması, dolaylı olarak maksimum sınırın ne olacağını işaret etmekteydi.

Köleliğin kaldırılması yalnız hanedanı ve hanedan hukukunu değil umumun hukukunu da derinden etkilemişti. Örneğin, 1917'de hazırlanan Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nde kölelik mevzuuna yer verilmedi. Hâlbuki daha önceleri cariyelerle evlenme, bunun hukuki süreç ve sonuçları İslam Hukukuyla ilgili kitapların nikâh, talâk ve miras bölümlerinde önemli bir yer işgal ederdi. Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nin esbâb-ı mucibesi hakkında komisyon tarafından tanzim edilen mazbatada, köleliğin kaldırılmış olması hasebiyle kölelikle ilgili konulara yer verilmesine gerek duyulmamıştı.⁵⁹

⁵⁷ Osmanoğlu, *Babam Abdülhamid*, s.243–245.

⁵⁸ Osmanoğlu, *Babam Abdülhamid*, s.234–235.

⁵⁹ Mazbatada kölelikle ilgili meselelere yer verilmemesinin sebepleri özetle şu şekilde belirtilmişti: İslamiyet'in sadece savaş esirliği nedeniyle cevaz verdiği kölelik Osmanlı'da kaldırılmıştır. Öte yandan devletlerarası hukukta artık esirler köle olarak kabul edilmemektedir. Yine Osmanlı Devleti, 1856 Paris Anlaşması'yla Avrupalı bir devlet sayıldığından daimî harp durumu ortadan kalkmıştır. Kanun-ı Esasi'de Osmanlı vatandaşlarının "hürriyet-i şahsiyelerine mâlik oldukları" vurgulanmıştır. Bütün bunlardan dolayı Osmanlıda gerek yabancı gerek Osmanlı vatandaşı bir kölenin mevcudiyetinden söz edilemeyeceğinden köleliğe dair hükümlerin Osmanlı Devleti'nde geçerli olmasının söz konusu olamayacağı belirtilmiş ve şu ifadelerle yer verilmişti: "esbâb-ı sâlihye binaen Memâlik-i Osmaniyeye ait olan iş bu kanun layihasında

Hukuk-ı Aile Kararnamesi, cariyelerle evlenmeye dair düzenleme yapmadığı gibi çok evliliği sınırlayıcı tedbirler de almıştı. Çok eşliliğin vecibeden olmadığı bilakis umûr-ı caizeden görüldüğü belirtilerek hiçbir kadının kumaya razı olmayacağı vurgulanarak çok eşliliği önleme gayesine yönelik olarak 38. madde konulmuştu. Madde şöyleydi: “Üzerine evlenmemek ve evlendiği sûrette kendisi veya ikinci kadın boş olmak şartıyla bir kadını tezevüc sahib ve şart mu'teberdir”. Böylece nikâh esnasında kadının tek eşli bir hayatı kabul ettirebilmesinin mümkün olduğu vurgulanıyordu. Bunu kayıt altına almak için de 37. madde konulmuştu. Maddeye göre;

“Esnâ-yı akitte bâtıp ve mahtûbeden birinin ikamefgâbu bulunan kaza bâkimi veya bunun işinnâme-i mahsus ile meşun kaldığı nâib hazır bulunup akâinâmeyi tanzim ve tescil eder.”⁶⁰

Netice itibariyle 1917’de hazırlanan Hukûk-ı Aile Kararnamesi, hanedan üyelerini istisna etmediğinden onlar için de tek eşlilik tavsiye edilmiş oluyordu ve şehzadelerle evlenecek kızlara da bir anlamda yol gösterilmiş olunuyordu.

Mevcut kaynaklar incelendiğinde şehzadelerin eş sayısı hakkında fikir sahibi olunabilmektedir. Öyle anlaşılıyor ki hanedan da ülkedeki çok eşliliğe yaklaşım konusundaki değişim ve farklılaşmaya yabancı değildi. Nitekim Ömer Faruk Efendi’nin Sabiha Sultan’la evlenerek tek eşliliğe rıza göstermesi, bu değişimin bir göstergesiydi. Celal Nuri gibi Garpçuların milletın sözcülüğüne bürünerek şehzadelerin çok evlilik yapmasını sorgulaması ve eleştirmesi de kamuoyunun bu konuya bakış açısını değiştirme girişimlerinin bir göstergesidir. Çok eşliliğin son dönem Osmanlı şehzadeleri arasında eskisi kadar revaçta olmadığını gösteren bazı deliller mevcuttur. Örneğin Ekim 1921’de Mehmed Reşad’ın oğulları Ziyaeddin ve Ömer Hilmi Efendilerin aile efradını gösteren *Hanedân Defteri*’ndeki bir liste mevcuttur. Ziyaeddin Efendi’nin aile efradını gösteren listede bir eşi, beş kızı ve iki de oğlu bulunmaktaydı. Ömer Hilmi Efendi’nin ailesi ise daha küçüktü; onun bir oğlu ile bir kızı vardı.⁶¹ Aslında Ziyaeddin Efendi’nin çocukları toplamda üç eşinden dünyaya gelmişlerdi. Fakat

rakiklere dair ahkâmdan bahse mahal görülmemiştir.” Ahmet Akgündüz, *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyati*, Diyarbakır, 1986, s.313–316.

⁶⁰ Akgündüz, *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyati*, s.335.

⁶¹ 1921 yılı itibariyle Ömer Hilmi Efendi’nin aile efradı Bahtıter Hanımefendi, Mukbile Sultan ve Mahmud Namık Efendi’den; Ziyaeddin Efendi’nin aile efradı ise Perizad Hanımefendi, Behiye Sultan, Düriye Sultan, Rukiye Sultan, Hayriye Sultan, Lütfiye Sultan, Mehmed Nazım Efendi ve Ömer Fevzi Efendi’den oluşmaktaydı. *BOA, Hanedân Defteri*, No:2, s.53. Bunlardan Behiye Sultan Perniyan Hanım’dan, Düriye ve Rukiye Ünsiyar Hanım’dan, Hayriye ve Lütfiye Perizad Hanım’dan doğmuşlardı. *BOA, İ. DUİT*, 5/110, 18 Teşrin-i sani 1326/1 Aralık 1910. Ömer Hilmi Efendi ilk eşi Nesimter Hanım’ı Ocak 1915’te boşamıştı. *BOA, Hanedân Defteri*, No:2, s.17. 25 Kânun-ı sani 1330/7 Ocak 1915.

kayıt tarihi itibarıyla diğer eşlerinden ya boşanmıştı ya da ölmüşlerdi. Çünkü onun üç eşi bulunmaktaydı.⁶²

II. Abdülhamid'in oğullarının evliliklerinde de benzer bir durumu görmek mümkündür. Padişahın 1872 doğumlu en büyük oğlu Mehmed Selim Efendi 1904'e kadar tek eşi iken ilk eşinin ölümünden sonra üç eş daha almıştı. Diğer şehzadeler Ahmed Efendi (doğum tarihi 1878), Burhaneddin Efendi (doğum tarihi 1885, Abdürrahim Efendi (doğum tarihi 1894) ve Ahmed Nureddin Efendi (doğum tarihi 1901) 1924'te yurt dışına çıkarılmadan önce tek eşi idiler.⁶³ Ancak bu yeni kuşak şehzadelerin aksine 1857 doğumlu Yusuf İzzeddin Efendi'nin padişahlar gibi hem eşleri hem de odalıkları vardı. Eş zamanlı olarak şehzadenin dört nikâhlı eşi ile üç de odalığı bulunmaktaydı.⁶⁴ Şehzadelerin eş sayısı yapılan yeni evlilikler ve boşanmalar nedeniyle değişebilmekteydi.

Şehzadelerin Boşanması:

Hanedan-ı Saltanat Nizamnamesi'nde şehzadelerin boşanmasına dair herhangi bir açıklama getirilmemişti. Şehzade nikâhlarının İslam Hukuku esaslarına göre yapılacak olması, boşanmanın da aynı usullerle yapılacağı anlamına geldiğinden herhangi bir izahata gerek görülmemiş olmalıydı.

Nizamname'nin aksine 1922 tarihinde yürürlüğe giren Kararname'de boşanmayla ilgili kısımlar yer aldı ve 18. maddede ayrıntılı bir şekilde düzenlendi. Şehzade ile eşi arasında anlaşmazlık çıktığında izlenecek usul şu şekilde izah edilmişti: 1. Taraflardan biri durumu padişaha bildirir. 2. Padişah, incelenmesi için meseleyi Encümen-i Âli'ye gönderir. Bu inceleme sırasında Fetva Emni de Encümen toplantısında hazır bulunur. Encümen meseleyi çeşitli yöntemlerle derinlemesine araştırır. 3. Konu ya taraflara bizzat yahut dolaylı olarak sorulur. 4. Aralarının düzelmesi için belirli bir süre tanınır. 5. Araları düzelmediği durumda anlaşmazlığın çeşit ve içeriğine göre nikâh akdinin şehzade tarafından sona erdirilmesi yahut usul-i şer'isine göre nikâh akdinin feshi için mazbata hazırlanarak padişaha sunulur, padişah iradesiyle durum yazılı olarak tebliğ olunur.⁶⁵

Burada boşanma konusundaki yenilik esas itibarıyla şehzade eşinin lehineydi. Çünkü İslam Hukukuna göre şehzadenin zaten kimseye danışmadan eşini boşama hakkı vardı. Hâlbuki yeni düzenlemeyle şehzade, eşinden memnun olmasa ve boşanmak istese bile doğrudan boşama yoluna gidemeyecekti. Böyle

⁶² Ünüvar, *Saray Hatıralarım*, s.122.

⁶³ BOA, İDÜİT, 5/116, 6 Ağustos 1333/6 Ağustos 1917; Osmanoğlu, *Babam Abdülhamid*, s.40-245.

⁶⁴ II. Meşrutiyet'in ilanından bir süre sonra hepsiyle aynı gün nikâhlandığı cariye kökenli dört eşi Züleyha Cavidan, Nazikeda, Tabende ve Leman Hanımlar; odalıkları ise Bedricemal, Sezaver ve Mölon'du. Örik, *Bilinmeyen Yaşamlarıyla Saraylılar*, s.175-177.

⁶⁵ BOA, *Hanedân Defteri*, No:2, s. 62; *Takvim-i Vakayi*, nr:4386, 9 Şubat 1338/1922, s.3.

bir hükmün konulmasında şehzade evliliklerinin düzenli bir şekilde devam etmesini sağlama ve hanedanın şan ve şerefini muhafaza etme düşüncesi olmalıydı. Eğer tarafların artık bir arada yaşayamayacakları anlaşılırsa boşanma “*imam-ı hazret-i şehriyârî ile mâbeyn-i hümayun memurîninden iki zât muvacebesinde*” gerçekleştirilecek ve ilgili sicillere kaydedilecekti (Madde:19). Şehzade, padişaha müracaat etmeksizin eşini boşarsa ne olacaktı? Bu sorunun cevabı da 20. maddede verilmekteydi. Bir şehzade eşini padişahın izinsiz olarak boşarsa Encümen-i Âli tarafından alınacak kararlara uymak zorunda kalacaktı. Böyle bir durumda mihr ve nafaka ile “*ıdaresini temin için Encümen-i tensib edilecek miktâr-ı meblağ her ay hazîne-i malîyece*” şehzadenin tahsisatından kesilerek boşanan kadına verilecekti. Bu durum onun yeni bir evlilik yapmasına kadar devam edecekti. Eğer boşanan eşin, şehzadeden bir çocuğu varsa evlilik sebebiyle Encümen-i Âli, duruma göre nafakanın tamamının kesilmesine ya da bir kısmının ödenmesine karar verebilecekti. Şehzadeden ayrılan bir kadın, başka bir evlilik gerçekleştirdiği zaman hanedan ile alakası tamamen kesilecek, şehzadenin ölümü sonrasında yapılan evlilik de bu kurala dâhil olacaktı.⁶⁶

Kararname ile getirilen yenilik 1917 tarihli Hukûk-ı Aile Kararnamesiyle benzerlik göstermekteydi. Eşlerin ayrılmasında takip edilecek usule dair konu Kararname'nin Esbâb-ı Mûcibe Layihası'nda “Aile Meclisi” başlığı altında açıklanmaktaydı. Burada özetle Hanefî Mezhebi'nin değil Mâlikî Mezhebi'nin uygulamasının tercih edildiği belirtilmekte, buna göre taraflar istesin ya da istemesin hakem heyeti teşkil olunmaktaydı. Heyet öncelikle ailenin devamını temin için uğraşacak eğer mümkün değilse, suçlu tarafın aleyhine sonuçlar doğuracak şekilde evlilik sona erdirilecekti.⁶⁷ Öyle anlaşılıyor ki Hukûk-ı Aile Kararnamesi'ndeki hükümler ve bu arada “Aile Meclisi”, Hanedân-ı Âl-i Osman Kararnamesi hükümlerine yol göstericilik yapmıştı.

Tıpkı evlenmede olduğu gibi boşanmada da şehzadelere ait kayıtlar sultanlarla kıyaslandığında son derece sınırlıdır. Bilgiler hem sayısal anlamda sınırlı hem de içerik bakımından daha kısa adeta özet niteliğindedir. Şehzade

⁶⁶ *Takvim-i Vakayi*, nr:4386, 9 Şubat 1338/1922, s.3; *BOA, Hanedân Defteri*, No:2, s.62.

⁶⁷ Hukûk-ı Aile Kararnamesi'nin 130. maddesi şu şekilde düzenlenmişti: “Zevceyn beyninde niza’ ve şikak zuhur edipde tarafeynden biri hâkime müracaat ederse hâkim, tarafeyn ailelerinden birer hakem tayin eder. Bir veya iki taraf ailesinden hakem tayin edilecek kimse bulunamaz veya bulunup da hakem olacak evsâfı hâiz olmazsa hariçten münasiplerini tayin eder. Bu surette teşekkül eden aile meclisi tarafeynin ifadât ve müdafaatını tedkik ile beyinlerini ıslaha çalışır. Kabil olmadığı surette kusur zevcede ise beyinlerini tefrik eder ve zevcede ise mehrin tamamı veya bir kısmı üzerine muhalaa eyler. Hakemler ittifaq edemezler ise hâkim, evsâf-ı lazimeyi haiz diğer bir heyet-i hakemiye veya tarafeyne karabeti olmayan üçüncü bir hakem tayin eyler. Hakemlerin verecekleri hüküm, katî ve nâ-kabil-i itirazdır.” Bir sonraki maddede ise söz konusu heyet tarafından gerçekleştirilecek talâkın “talâk-ı bain” olacağı belirtilmekteydi. Akgündüz, *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, s.329.

boşanmalarına dair ilk ve detaylı denilebilecek tek kayıt Ömer Hilmi Efendi'nin boşanmasıyla ilgiliydi. Dönemin padişahı Mehmed Reşad'ın oğlu olan Şehzade Ömer Hilmi Efendi'nin eşini boşaması, 7 Ocak 1915 tarihi ile *Hanedân Defteri*'ne kaydolundu. Boşanma kaydı, Defter'de şu şekilde yer almıştı:⁶⁸

“Şehzade devletlü necâbetlü Ömer Hilmi Efendi hazretleri tarafından hâk-i pâ-y-ı hümayun-ı cenâb-ı mülûkâneye takdim kılınıp Hanedân Saltanat Umûrunun Rü'yetine Mahsus Meclis'e havâle buyrulan ârizâyı ve şühûdü'l-hâl cânibinden tanzîm olunan vesîkaya nazaran müşârunileyhin birinci zevcesi Nesimter Hanım'ı beylerinde adem-i imtizac vukuuna mebnî bir talâk ile tatlık eylediği ve mumâileyhâdan mütevellid evlâdı da olmadı anlaşılmış olmasıyla meclis-i mezâîr kararlarıyla şeref müteallik buyrulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı padişâhî mantûk-ı âlisine tevfîkan keyfiyet talâkın savb-ı sâmi-i sadaretpenâhilerine tebliğine ibtidâr kılındı. Olbada emr u ferman hazret-i men-lehü'l-emrindir. Fî 12 Rebî'ü'l-vel sene 1333 ve Fî 25 Kânun-ı sani sene 1330. Serkâtib-i hazret-i şebriyârî Ali Fuad”

Şehzade'nin Nesimter Hanım'ı boşamasıyla alakalı dikkat çeken öncelikli husus, boşanmanın Meclis huzurunda değil, *şühûdü'l-hâl* denilen şahitler huzurunda gerçekleşmesiydi. Söz konusu boşanma vesikasının saraya ve Meclis'e sunulması sadece bilgilendirme ve tescil amaçlı görünüyor. Ortada evlilikten doğan çocuk da olmadığından başkaca bir amaç olmasa gerektir. Oysa sultanların boşanmasında durum tamamen farklıydı. Öncelikle boşamaya yetkili sultan saraya gelerek boşamayı bizzat bir heyetin huzurunda gerçekleştirirdi. Sultanların talâk şekli de farklıydı. Sultanlar eşlerinden *“talâk-ı bâin”* denilen⁶⁹ ve geri dönüşü ancak bir nikâhla mümkün olabilen bir boşanmayla ayrılırken, şehzade bir talâkla boşanmıştı.⁷⁰ Bir talâk, üçüncü olmamak kaydıyla istenildiğinde nikâh akdine gerek duyulmadan eşlerin tekrar bir araya gelebilmesi anlamına gelmekteydi.⁷¹ Şehzade boşanmalarıyla sultanlarındaki arasında bulunan bazı farklara rağmen benzerlikler de mevcuttu. Öncelikle boşanmada üstünlük hanedan üyelerindeydi. Diğer benzerlik ise beyan edilen boşanma sebebiydi. Her ikisinde de ortak boşanma sebebi vesikalara “adem-i imtizac” yani uyumsuzluk, anlaşamama olarak yansımıştı.

⁶⁸ BOA, *Hanedân Defteri*, No:2, s.17. 25 Kânun-ı sani 1330/7 Ocak 1915.

⁶⁹ Bilmen, talâk-ı bâini şu şekilde izah etmiştir: “Talâk-ı bâinin hükmü, hürmettir. Yani bu talâk ile ayrılık hâsıl, zevciyyet zail olub zevcin nikâhı devam ettirmeğe hakkı kalmaz. Derhal firkat vuku bulur, usulü dairesinde nikâh tecdid edilmedikçe zevciyyet idame edilmiş olamaz. Zevc ile zevce arasında tevarüs cereyanı kesilir.” Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istıhalat-ı Fıkhiyye Kamusu*, II, İstanbul, 1968, s.229.

⁷⁰ BOA, *Hanedân Defteri*, No:2, s. 72. 25 Şevval 1340/22 Haziran 1338.

⁷¹ Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istıhalat-ı Fıkhiyye Kamusu*, s.202. Bir talakla boşama *Ric'î Talâk* içerisinde kabul ediliyor olup bu da “erkeğe, yeni bir nikâha ihtiyaç olmadan tek taraflı irade beyanı ile boşadığı eşine dönebilme imkânı veren talâktır.” İbrahim Paçacı, “Ric'î Talak”, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Yayına Hazırlayan: İsmail Karagöz, Ankara, 2010, s.557.

Ziyaeddin Efendi, zorunda olmadığı halde boşanma olayını babası Mehmed Reşad'ın dolayısıyla da Hanedân Umûrunun Rü'yetine Mahsus Meclis'in onayına sunmuştu. Fakat dönemde boşanan şehzadelerin hepsi boşanmalarını bu şekilde onaylatmıyorlardı. Örneğin Şehzade İbrahim Tevfik Efendi, boşanma işlemini saraya ve dolayısıyla da Meclis'e başvurmaksızın gerçekleştirmiş, tescil ettirmemişti. Şehzade, karısı Emine Hanım'ı hamile iken 23 Nisan 1916'da boşamış, boşanma olayı Emine Hanım'ın doğum yapması nedeniyle yani dolaylı olarak belgelere geçmişti.⁷²

Boşandığı bilinen diğer şehzadeler Burhaneddin ve Abdürrahim Efendi'nin boşanma kayıtları da Hanedan Defteri'ne kaydedilmemişti.⁷³ Ömer Faruk Efendi ise boşanma yetkisini verdiği eşi Sabiha Sultan'dan çok sonra, sürgün yıllarında boşandı. Nikâh kaydına göre boşayan tarafın sultan olması gerekirken eldeki bilgilere göre boşamayı şehzade gerçekleştirmişti.⁷⁴

Boşanan eşin yanında eğer şehzadenin bir çocuğu varsa ona maaş bağlanmaktaydı. Mesela Abdülkadir Efendi'nin daha önce boşadığı eşlerinden Mihriban'dan doğan ve annesiyle kalan Mehmed Orhan Efendi'ye 1915 yılı itibariyle babasının maaşından kesilerek aylık 5.000 kuruş maaş verilmekteydi.⁷⁵ Ödenen bu para kayıtlarda "nafaka" olarak zikredilmiyor ama o mahiyette olduğu açıktır. Bununla birlikte şehzadenin annesine nafaka ve benzeri herhangi ödemedi bahsedilmemekteydi. Burhaneddin Efendi ise boşadığı karısı Hidayet Hanım'a küçük bir ev ile bir miktar nafaka vermişti.⁷⁶ 1913 tarihli Nizamname'de şehzade eşlerine nafaka verileceğine dair herhangi bir hüküm yokken 1922 tarihli kararnameye bu husus eklenmişti.⁷⁷

⁷² Şehzade'nin Emine Hanım'dan 20 Ağustos 1916 tarihinde doğan kızına Fethiye adı verildi. Doğumu Sadrazam Mehmed Said ile Âyandan Faik ve Nuri Beyler tasdik ettiler. *BOA, Hanedân Defteri*, No:2, s.36, 5 Teşrin-i evvel 1332/18 Ekim 1916.

⁷³ Leyla Açıba, ablası Hidayet Hanım'ın kocası Burhaneddin Efendi'nin, önce ilk eşi Hidayet Hanım'ı ve ardından da ikinci eşi Aliye Hanım'ı boşadığını; teyzesinin oğlu Abdürrahim Efendi'nin de Prenses Emine'yi boşadığını belirtmektedir. Açıba, *Bir Çerkes Prensesinin Harem Hatıraları*, s.308, 359-362.

⁷⁴ Bardakçı, *Son Osmanlılar*, s. 77; Ali Vâsıb Efendi, *Bir Şehzadenin Hâtıratı*, s.347.

⁷⁵ *BOA, İ.DUİT*, 4/44. 9 Şaban 1333/ 9 Haziran 1331/22 Haziran 1915. Açıba, Şehzade Abdülkadir tarafından boşanan ve çocuğu bulunmayan Sühendan Hanım'ın, maaşsız ve nafakasız bir şekilde kaldığını, bunun üzerine devrin padişahı Mehmed Reşad'a başvurarak maaş talebinde bulunduğunu ve Cumhuriyet'in ilanına kadar kendisine aylık bir miktar maaş bağlandığını belirtmektedir. Açıba, *Bir Çerkes Prensesinin Harem Hatıraları*, s.256-257.

⁷⁶ Açıba, *Bir Çerkes Prensesinin Harem Hatıraları*, s.308.

⁷⁷ Kararnamenin 18. maddesinde; "Gerek talâk ve gerek fesih sûretinde zevce-i mumâileyhânın mihri ve Encümen-i Âlice takdir olunacak nafaka-yı şer'iyesi şehzade-i müşârünileyhin muhassasâtından hazine-i maliyece kat' ve tevkif edilerek kendisine itâ olunur." şeklinde ifade edilmmişti. *Takvim-i Vakaî*, nr:4386, 9 Şubat 1338/1922, s.2.

Şehzadelerin boşanma usulleri bir yana II. Abdülhamid'in oğulları merkezinde düşünüldüğünde boşanmanın hanedanda gerek Türkiye'deyken ve gerekse yurt dışına gönderildikten sonra yaygın olduğu söylenebilir. Nitekim söz konusu padişahın çocuklarından zikredilenlerin dışında Mehmed Selim Efendi ve Mehmed Abid Efendi de eşlerinden ayrılmışlardı.⁷⁸

Sonuç:

Altı yüzyılı aşan Osmanlı tarihinde şehzadelerin evlenme usulünde üç farklı uygulamanın belirgin olduğu söylenebilir. Yaklaşık XVI. yüzyıla kadar olan dönemde daha çok komşu Müslüman Türk veya Hıristiyan devlet hanedanlarının kızlarıyla evlilik; bu yüzyıldan XX. yüzyılın başlarına kadar cariyelerle evlilik, bu tarihlerden ve özellikle 1910'lu yılların başından itibaren ise Müslüman ya da Türk unsurların kızlarıyla evlilik diye dönemlendirilebilir. Fakat bu genel bakışın detaylarına inildiğinde Kafes hayatının kaldırılması, şehzade iken çocuk sahibi olabilme hakkı, 1909'da ülkede köleliğin tamamen ilgası, Hanedan-ı Saltanat Nizamnamesi ve Hanedan-ı Âl-i Osman Umûru Hakkında Kararname'nin düzenlenmesi gibi gelişmeler şehzade evliliklerinde yaşanan değişimin köşe taşlarını oluşturmuştu.

Şehzade evlilikleriyle ilgili değişim, özellikle XIX. yüzyılın ortalarından itibaren hız kazandı. Esas itibarıyla hanedandaki değişim Batıyla olan münasebetlerin sıklaşmasına paralel olarak bütün devlet ve toplum yapısındaki değişimden kopuk değildi. XX. yüzyılın başlarında şehzadelere eş sağlayan ana kaynak, sarayda ve hanedan mensuplarının konaklarında yetiştirilmiş Çerkez ya da Abaza kökenli kızlardı.

II. Meşrutiyet döneminde değişen ülke ve dünya şartları yalnız devletin genel siyasi ve toplumsal yapısı üzerinde değil, aynı zamanda hanedan üzerinde de etkili olmuştu. Yeni dönemde evlenecek kızlar ile bu kızların seçimi usulü önemli ölçüde değişime uğradı. Bu bağlamda köleliğin yasaklanması ve özgürlük ortamında şehzadelerin hal ve hareketleri gibi sebepler evlenme usullerinin yazılı hale getirilmesine etki etti. Ne var ki yapılan evliliklerin hepsi çizilen sınırlar dâhilinde olmadı ve sultanların evliliklerinin kayıt altına alınmasındaki hassasiyet şehzadelerinde gösterilemedi.

Nizamname hükümlerine göre hükümet, daha önce hiç olmayan bir uygulama ile şehzadelerin evleneceği kızların kimliği üzerinde ciddi bir etkiye sahip olmuştu. Hele de padişahın oldukça pasif, hükümet üyelerinin olabildiğince aktif olduğu bir dönemde müdahalelerin kaçınılmaz ve belirleyici olduğu göz ardı edilemez. Şehzadelerin evliliklerini Meclis gündemine getirmekten ve kayıt altına almaktan çekinmelerinde hükümetin bu pozisyonu da etkili olmalıdır. Belki de bu nedenle 1922 yılında Kararname hazırlıkları

⁷⁸ Osmanoğlu, *Babam Abdülhamid*, s.240–245.

sürerken hanedan üyelerinden bazıları Encümen-i Âli-i Hanedan'da hükümet üyelerinin bulunmasına şiddetle muhalefet etmişler ve bu muhalefetin neticesi olarak Meclis'teki hükümet üyesi sayısı azaltılmıştı.

Sonuçta II. Meşrutiyet döneminde hanedanın erkek üyelerinin evlenme usullerinde bir takım değişimlerin yaşanması kaçınılmaz olmuştu. Artık sarayda yetişen cariye kökenli kızların yerine Mısır Hidiv ailesi, asker kökenliler ve üst düzey sivil memurlar ile Osmanlı hanedan kızları tercih edilmeye başlanmıştı. Bu, yüzlerce yıl süren geleneğin değişmesi anlamına gelmekteydi. Bütün bunlar hanedanın zamanın getirdiği bir takım ihtiyaç ya da eğilimlerden istisna tutulmadığının birer göstergesiydi. Böylece ülkede Batılılaşma çerçevesinde esen değişim rüzgârı, toplumun hemen her kesimi gibi hanedan ailesini de içine alacak şekilde etkilemekteydi.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BOA(Başbakanlık Osmanlı Arşivi), İ. DUİT (Dosya Usulü İradeler,

BOA, Hanedân Defteri, No. 2.

BOA, HSD (Satın Alınan Evrak), AFT(Ali Fuat Türkgeldi Evrakı).

BOA, Y. PRK. ML (Yıldız Perakende Evrakı Maliye Nezareti Maruzatı).

Gazeteler

Takvim-i Vakayi, nr:4386, 9 Şubat 1338/1922.

Kitap ve Makaleler

AÇBA, Leyla, *Bir Çerkes Prensesinin Harem Hatıraları*, İstanbul 2010.

Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'a-Nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, cilt: IX, Yayına Hazırlayan: M. Münir Aktepe, İstanbul 1984.

AKYILDIZ, Ali, *Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı Refia Sultan*, İstanbul 1998.

ALDERSON, A.D., *Osmanlı Hanedanının Yapısı*, Çeviren: Şefaettin Severcan, İstanbul 1998.

Ali Vâsıb Efendi, *Bir Şehzadenin Hâtıratı Vatan ve Menfâda Gördüklerim ve İştiklerim*, Hazırlayan: Osman Selahaddin Osmanoğlu, İstanbul 2005.

Âşıkpaşaoğlu, *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*, Hazırlayan: H. Nihal Atsız, Ankara 1985.

BARDAKÇI, Murat, *Son Osmanlılar Osmanlı Hanedanının Sürgün Öyküsü*, İstanbul 2006.

BARDAKÇI, Murat, *Şabbaba*, İstanbul, 2006.

BARDAKÇI, Murat, *Son Osmanlılar Osmanlı Hanedanının Sürgün ve Miras Öyküsü*, İstanbul 2008.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslamiye ve Istılahât-ı Fıkhiyye Kamusu*, II, İstanbul, 1968.

Celal Nuri, "Hanedan-ı Saltanat Kanunu", *İctihad*, 7 Mart 1329/20 Mart 1913, nr:57.

CİN, Halil, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Konya 1988.

Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, Yayınlayan: Cavid Baysun, Ankara 1991.

DAVİES, Norman, *Avrupa Tarihi*, Çevirenler: Burcu Çığman-Elif Topçugil-Kudret Emiroğlu-Suat Kaya, Ankara 2006.

DEMİRBAŞ, Bülent (Yayınlayan), *Meclis-i Mebusan ve Âyân Reisi Ahmed Rıza Bey'in Anıları*, İstanbul 1988.

DÖNDÜREN, Hamdi, *Delilleriyle İslam Hukuku Şabıs, Aile ve Çözümlü Miras*, İstanbul 1983.

EROĞLU, Haldun, *Osmanlı Devleti'nde Şehzadelik Kurumu*, Ankara 2004.

- Hurşid Paşa, “Sultan Reşad’ın Başyaveri Hurşid Paşa’nın Saray Hatıraları”, *Hayat Tarih*, sayı:5, Haziran 1965.
- İNAN, Arı (Yayıma Hazırlayan), *Enver Paşa’nın Özel Mektupları*, Ankara 1997.
- KIRPIK, Cevdet, “Nizamname Dışı Bir Evlilik Şehzade Sayılmayan İki Çocuk,” *Toplumsal Tarih*, sayı:170, Şubat 2008.
- KIRPIK, Cevdet, “Anadolu’da Savaş, İstanbul’da Kanun Hazırlığı ve Hanedân-ı Âl-i Osman Kararnamesi”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs 2009, Sayı:19.
- KIRPIK, Cevdet, "Hanedân-ı Saltanat Nizamnâmesi ve Uygulanması", *Belleten*, 269, Cilt: LXXIV-Sayı: 269-Yıl: 2010 Nisan.
- KOLOĞLU, Orhan, *Son Sadrazam Milli Mücadele Taraftarı Ahmed Tevfik Paşa*, İstanbul 2007.
- Leyla (Saz) Hanım, *Anılar 19. Yüzyılda Saray Haremi*, Çeviren: Şen Sahir Silan, İstanbul 2000.
- Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşrî Tarihi*, cilt: I, Yayımlayanlar: Faik Reşit Unat-Mehmed A. Köymen, Ankara 1995.
- Naciye Sultan, *Enver Paşa’nın Eşi Naciye Sultan’ın Hatıraları: Acı Zamanlar*, Yayıma Hazırlayan: O. Gazi Aşiroğlu, İstanbul 1990.
- Meclis-i Âyân Zabıt Ceridesi*, cilt:1, İçtima:40, 27 Şubat 1331(1916), Ankara 1990, s. 316–317. *Meclis-i Âyân Zabıt Ceridesi*, cilt:1, İçtima:12, 1 Kânun-ı evvel 1332 (1916), Ankara 1990.
- OKDAY, İsmail Hakkı, *Yanya’dan Ankara’ya*, İstanbul 1994.
- OSMANOĞLU, Ayşe, *Babam Abdülhamid*, İstanbul 1986.
- ÖRİK, Nahid Sırrı, *Bilinmeyen Yaşamlarıyla Saraylılar*, Hazırlayan: Alpay Kabacalı, İstanbul 2006.
- PAÇACI, İbrahim, “Ric’î Talak”, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Yayıma Hazırlayan: İsmail Karagöz, Ankara 2010.
- PEİRCE, Leslie P., *Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu’nda Hükmranlık ve Kadınlar*, Çeviri: Ayşe Berktaş, İstanbul 2000.
- ŞEHİSUVAROĞLU, Bedî, “Veliahd Yusuf İzzeddin Efendi’ye Dair”, *Hayat Tarih*, Haziran 1974.
- TÜRKGELDİ, Ali Fuad, *Görüp İştiklerim*, Ankara 1951.
- ULUÇAY, Çağatay, *Harem II*, Ankara, 1992.
- ULUÇAY, M. Çağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, İstanbul 2001.
- ULUÇAY, Çağatay, “Fatma ve Safiye Sultanların Düğünlerine Ait Bir Araştırma,” *İstanbul Enstitüsü Mecmuası*, IV, 1958.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, *Osmanlı Devleti’nin Saray Teşkilatı*, Ankara 1988.